

Publieke architectuur en romanisering

Communicatieve gebouwen in Cosa en Trier

Marc Koster

Voorzijde:

het *Forum Romanum* in Rome. Dit gehele *forum* is erg representatief voor de Romeinse publieke architectuur, dat in deze scriptie centraal wordt gesteld

(www.reisfotoboek.nl).

Publieke architectuur en romanisering

Communicatieve gebouwen in Cosa en Trier

Auteur: Marc Koster

Studentnummer: 1398997

BA3-scriptie (2015-2016) (1043SCR1Y-1516ARCH)

Begeleider: drs. J. de Bruin

Archeologie van Noordwest-Europa

Universiteit Leiden, Faculteit der Archeologie

Leiden, 15-06-2016, definitieve versie

Inhoudsopgave

1. Inleiding.....	5
1.1 Algemeen.....	5
1.1.1 Algemeen thema, onderzoeksvraag en centrale vraagstelling...	5
1.1.2 Doel, context en onderzoeksmethodiek.....	5
1.1.3 Opbouw van de studie.....	7
1.2 Case studies.....	7
1.2.1 Cosa.....	7
1.2.2 Trier.....	10
1.3 Publieke architectuur.....	13
2. Romanisering.....	15
2.1 Romanisering in theorie.....	15
2.2 Romanisering in twee verschillende contexten.....	16
2.3 De relatie tussen publieke architectuur, identiteit, imperialisme en romanisering.....	18
2.4 Een herdefiniëring van romanisering.....	20
3. Publieke architectuur in Cosa.....	21
3.1 Algemeen.....	21
3.2 Het <i>forum</i>	26
3.2.1 Algemeen: Romeinse fora in de Midden-Republikeinse periode	26
3.2.2 Het <i>forum</i> in Cosa algemeen.....	27
3.2.3 Het <i>forum</i> in Cosa als complex.....	28
3.2.4 Het <i>forum</i> in Cosa en romanisering.....	32
3.3 Het Capitolium.....	34
3.3.1 Algemeen: het Capitolium.....	34
3.3.2 Het Capitolium in Cosa algemeen.....	36
3.3.3 Het Capitolium in Cosa als complex.....	37
3.3.4 Het Capitolium in Cosa en romanisering.....	38

4. Publieke architectuur in Trier	41
4.1 Algemeen.....	41
4.2 Het <i>forum</i>	45
4.2.1 <i>Algemeen: Romeinse fora in de keizerperiode</i>	45
4.2.2 <i>Het forum in Trier algemeen</i>	46
4.2.3 <i>Het forum in Trier als complex</i>	46
4.2.4 <i>Het forum in Trier en romanisering</i>	49
4.3 De Barbarathermen.....	51
4.3.1 <i>Algemeen: Romeinse thermen</i>	51
4.3.2 <i>De Barbarathermen algemeen</i>	52
4.3.3 <i>De Barbarathermen als complex</i>	53
4.3.4 <i>De Barbarathermen en romanisering</i>	55
5. Discussie	57
5.1 Algemeen.....	57
5.2 De onderzoeksresultaten.....	57
6. Conclusies	59
Samenvatting	61
Literatuurlijst	62
Lijst van figuren	66

Hoofdstuk 1: Inleiding

1.1 Algemeen

1.1.1 Algemeen thema, onderzoeksvraag en centrale vraagstelling

In deze scriptie is de relatie tussen publieke architectuur en romanisering het algemene thema, met de bijbehorende onderzoeksvraag: *werd publieke architectuur door de Romeinen gebruikt als gereedschap ter bevordering van de romanisering?*

Hiertoe zullen twee case studies uitgebreid geanalyseerd en besproken worden, respectievelijk Cosa en Trier (zie paragraaf 1.2). Voor de beantwoording van deze onderzoeksvraag is een specifieke onderzoeksvraag nodig, die luidt: *kan de publieke architectuur in respectievelijk Cosa en Trier ten tijde van de Romeinse overheersing beschouwd worden als een bewust communicatiemiddel van de Romeinse autoriteiten?*

Gezien de verschillen in periode en locatie wat betreft de case studies (zie paragrafen 1.2 en 2.2), is ervoor gekozen de specifieke onderzoeksvraag uit te breiden naar de volgende centrale vraagstelling: *kan de publieke architectuur in respectievelijk Cosa en Trier ten tijde van de Romeinse overheersing beschouwd worden als een bewust communicatiemiddel van de Romeinse autoriteiten en zijn hierbij verschillen zichtbaar tussen de Romeinse Republiek in Italië enerzijds en het Romeinse Keizerrijk in Gallië anderzijds?*

1.1.2 Doel, context en onderzoeksmethodiek

Doel is om de centrale vraagstelling te beantwoorden. Door de bestudering van Cosa en Trier zou het daadwerkelijk mogelijk moeten zijn om onderzoek naar de publieke architectuur als eventueel bewust communicatiemiddel van de Romeinse autoriteiten in een breder wetenschappelijk kader te plaatsen. Het betreft namelijk twee steden die in tijd en geografische ruimte ver uit elkaar liggen. Het is dan ook voor de hand liggend dat Cosa en Trier, ten aanzien van romanisering, op een

verschillende wijze benaderd werden door de Romeinen. Of zich in deze steden ook daadwerkelijk verschillende processen ten aanzien van romanisering hebben afgespeeld is de vraag. Dit zal in de hoofdstukken drie en vier, aan de hand van de publieke architectuur, onderzocht worden.

De keuze voor publieke architectuur (zie paragraaf 1.3) is gemaakt op basis van de materiële uitbundigheid die tot vandaag de dag vaak nog steeds, al dan niet beperkt, zichtbaar is. Bovendien is deze architectuur vaak onder gecontroleerde omstandigheden kritisch en genuanceerd bestudeerd en zijn er veel publicaties van beschikbaar. Met publieke architectuur worden in deze scriptie publieke- en monumentale gebouwen bedoeld, die bekeken dienen te worden in de context van de desbetreffende stad in tijd en ruimte (Revell 2009, 19-20). Als een gebouw duidelijke tekenen bevat van *romanitas*, dat wil zeggen de architecturale- en decoratieve elementen, die duiden op een Romeinse invloed, wordt dit gebouw beschouwd als Romeins (Revell 1999: 52, 57). Hieruit vloeit enige problematiek voort wat betreft de term 'Romeins', want bij het gebruik van de term *romanitas* wordt vaak een dichotomie 'Romeins' versus 'inheems' geïmpliceerd (Revell 1999, 52). Echter mag deze dichotomie in deze scriptie niet als dusdanig beschreven en gebruikt worden en ook waar het gaat om 'Romeinse' cultuur wordt eigenlijk een verzameling objecten en gebruiken bedoeld die in Romeinse context courant was (Revell 1999: 52, 57; Heeren 2009: 8-9, 15).

Het is lastig om binnen het kader van dit onderzoek alle publieke architectuur in zowel Cosa als Trier op een uitputtende wijze te analyseren: tijd en middelen (niet alle gebouwen zijn toereikend voor uitgebreid onderzoek) moeten hierbij als beperkende factoren worden beschouwd. Er is daarom gekozen voor de analyse van twee publieke gebouwen per stad. Met deze keuze is het mogelijk om op een nauwkeurige en genuanceerde manier te werk te gaan. Hierbij dient vermeld te worden dat de behandeling van twee gebouwen niet representatief is voor alle publieke architectuur in de desbetreffende stad. Daarentegen zullen de twee publieke gebouwen die wel geanalyseerd en gebruikt zullen worden, afgewogen worden ten opzichte van de overige publieke structuren in de beschreven stad (zie de paragrafen 3.1 en 4.1), waardoor aan deze problematiek enigszins tegemoet

wordt gekomen. Tot slot mogen de termen publieke architectuur, identiteit, imperialisme en romanisering in deze scriptie niet als afzonderlijk van elkaar worden gezien, maar moeten ze beschouwd worden als onlosmakelijk met elkaar verbonden (zie paragraaf 2.3).

1.1.3 Opbouw van de studie

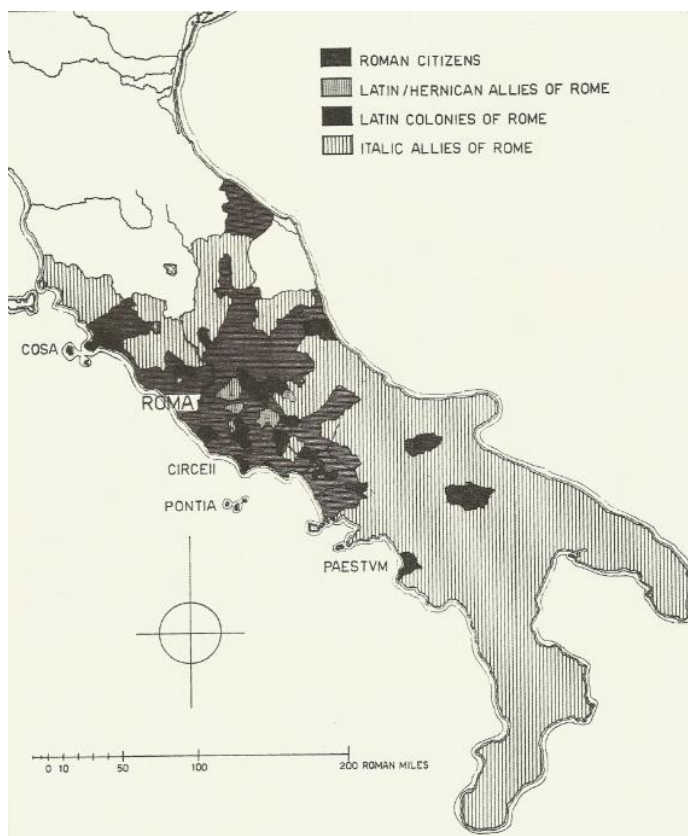
Deze scriptie is opgebouwd uit zes hoofdstukken. Hoofdstuk één geeft een uitgebreide inleiding van het onderzoek, verantwoordt de gemaakte keuzes en beschrijft alle achtergrondinformatie aangaande de case studies en de publieke architectuur. Hoofdstuk twee gaat uitgebreid in op het theoretische en achterliggende concept van het onderzoek, namelijk romanisering. Dit hoofdstuk eindigt met een herdefiniëring van het begrip romanisering zoals dat in deze studie gebruikt wordt. Hoofdstuk drie beschrijft de publieke architectuur in Cosa, waarbij de mogelijke relatie tussen het publieke monument en romanisering wordt beschreven. In hoofdstuk vier wordt de publieke architectuur in Trier op dezelfde wijze geanalyseerd. Hoofdstuk vijf tracht op een meer algemeen niveau het onderzoek in een breder wetenschappelijk kader te plaatsten. In het laatste hoofdstuk, hoofdstuk 6, wordt getracht een duidelijk antwoord te geven op de algemene onderzoeksvraag en centrale vraagstelling zoals gesteld in paragraaf 1.1.1 en worden aanbevelingen voor verder onderzoek geformuleerd.

1.2 Case studies

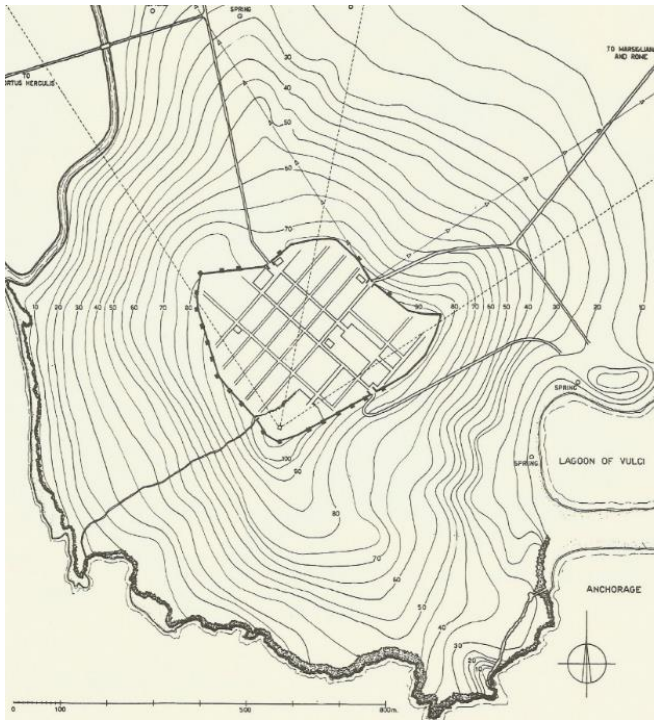
1.2.1 Cosa

Cosa is een Latijnse kolonie die gesticht is in 273 voor Christus, de Midden-Republikeinse periode. In figuur 1 is Cosa zichtbaar ten opzichte van de rest van Italië (fig. 1). Het gebied lag strategisch erg gunstig, waarbij vooral de specifieke locatie van Cosa erg opviel (Brown 1980, 1). Cosa was namelijk gelegen op een ovaal-gevormde bergheuvel (fig. 2). Deze berg was vanwege de hoogte goed te verdedigen en bovendien niet eenvoudig te betreden. Daarnaast was het vanuit

deze strategische positie goed mogelijk om Romeinse kolonisten bij te staan en te begeleiden naar nieuw-veroverde gebieden, om een noordwaartse Etruskische trek te blokkeren en om de gedragingen en activiteiten van de Etruskische steden Volsinii en Vulci te controleren (Brown 1980, 7). Deze gunstige ligging was voor Tiberius Coruncanius een doorslaggevende factor voor de verovering van het gebied in 280 voor Christus, wat uiteindelijk resulteerde in het stichten van een kolonie 7 jaar later (Brown 1980, 1). Het inwonertal ten tijde van de stichting van de Latijnse kolonie wordt geschat op een aantal van minimaal 2500 families waarbij een gering aantal van 300 families, ongeveer 1100 mensen, zich ook daadwerkelijk binnen de stadsmuren kon vestigen (Brown 1980: 16, 18; Bace 1983, 20-21). Het is helaas onduidelijk welke mensen precies een beroep mochten doen op een woonplaats binnen de stadsmuren en welke mensen zich hierbuiten moesten vestigen (Sewell 2005, 103-104).

Figuur 1: de ligging van Cosa in Italië rond 270 voor Christus (Brown 1980, fig. 1).

Figuur 2: Cosa gelegen op een bergheuvel met daarbij aangegeven de verschillende hoogtes variërend van 0 tot 114 meter boven zeeniveau (Brown 1980, fig. 9).

Waar het gaat om pre-Romeinse bewoning is hier maar weinig bewijs voor. Het lijkt, gezien de afwezigheid van bewoningssporen tijdens opgravingen, erg waarschijnlijk dat de Romeinen de berg onbewoond aantreffen (Brown 1980, 8). Maar ondanks dat sporen hiervan schaars zijn, is wel duidelijk dat de Etrusken leefden in hun territorium waar de site Cosa deel van uitmaakte (Brown 1980, 8; Dysen 2013, 479). Specifiek Cosa zelf was daarentegen wel onbewoond gebleven. Een verklaring hiervoor zou men wellicht kunnen vinden in een andere focus ten opzichte van de natuurlijke omgeving dan de Romeinen, maar hier kan men slechts naar gissen (Dysen 2013, 479).

Wat betreft het label ‘Latijnse kolonie’ in de Midden-Republikeinse periode is hier nog steeds geen exacte inhoud aan te geven. Het is dan ook geen wonder dat hier nog steeds veel debatten over plaatsvinden (Termeer 2015, 5). Wel is bekend dat de gemeenschappen worden beschouwd als semiautonom en dus onafhankelijk waren van Rome in het geval van interne conflicten. Het gevolg van deze onafhankelijke status was de afwezigheid van het Romeinse burgerschap (Termeer 2015, 8). Deze onafhankelijkheid had verder tot gevolg dat een kolonie zijn eigen troepen mocht behouden, zijn eigen belasting mocht heffen, zijn eigen recht mocht spreken en de eigen publieke gebouwen (grotendeels) moest

financieren (Brown 1980, 4). Verder is bekend dat de inwoners van een Latijnse kolonie beschikten over de Latijnse status. In het algemeen wordt aangenomen dat deze status tussen de status van Romeinse burger en Romeinse bondgenoot lag. De interactie tussen Latijnse en Romeinse burgers werd mede door deze status bepaald en gecontroleerd. Met de Latijnse status was het onder andere mogelijk om te trouwen met een Romeinse burger, om handel te drijven onder de waarborging van de Romeinse wet, om te verhuizen naar Rome en hierbij alsnog het Romeinse burgerrecht te ontvangen en om te stemmen (Termeer 2015, 9-10). Daartegenover stond echter wel de mannelijke verplichting om voor een duur van 16 jaar toe te treden tot het Romeinse leger (Brown 1980, 4). Uiteindelijk lijkt de gehele Latijnse kolonie in 67 voor Christus geheel verlaten te zijn door nog onverklaarbare redenen. Er wordt, mede op basis van historische situaties, gesuggereerd dat door toedoen van piraterij de gehele stad verwoest werd en dat een aantal muren vervolgens naar eigen strategische voordelen herbouwd zijn met als doel het opzetten van een basiskamp voor verdere operaties. Hier zijn echter geen duidelijke sporen van aangetroffen, waardoor de plotselinge afwezigheid van bewoningssporen en activiteiten in Cosa in 67 voor Christus verder onderzocht zal moeten worden (Brown 1980, 74).

1.2.2 Trier

Trier is een Romeinse kolonie die gesticht is in de Augusteïsche periode (27 voor Christus - 14 na Christus). Een exacte datering van stichting is niet te geven, maar een stichtingsdatering van 17 voor Christus is de meest aannemelijke. Deze datering is bepaald door dendrochronologisch onderzoek toe te passen op de eerste brug die door de Romeinen over de rivier de Moezel is gebouwd. Er wordt aangenomen dat de Romeinse bruggen in Trier (de derde brug is vandaag de dag nog steeds intact) een directe relatie hebben met de lay-out van Trier, waardoor men de stichtingsdata van Trier gelijkstelt aan de constructie van deze eerste Moezelbrug (Binsfeld 2013: 945, 947). Trier, dat in de Romeinse tijd Augusta Treverorum werd genoemd, was een belangrijke stad in de Romeinse provincie Gallia Belgica. De Treveri was het Keltische volk dat het gebied bevolkte voor de

komst van de Romeinen. En ondanks dat aangenomen wordt dat de locatie van de stad Trier onbevolkt was voor de komst van de Romeinen en dus geen pre-Romeinse bewoning kende, blijkt wel dat het gebied voor de komst van de Romeinen al flink ontbost was en werd gebruikt voor landbouw (Gwatkin 1933, 3; Binsfeld 2013, 945-946).

Figuur 3: de ligging van Trier (rode stip) in Gallië rond 100 na Christus, een periode waarin de Romeinse provincies Germania Inferior en Germania Superior zich al hadden losgemaakt van de Romeinse provincie Gallia Belgica (naar Woolf 1998, xvii).

De keuze voor Trier als administratief centrum voor het gebied van de Treveri was geen geheel willekeurige. De geografische ligging was erg gunstig met betrekking tot transport: veel verschillende handelswegen kruisten Trier.

Daarnaast was Trier strategisch gunstig gelegen, want de Romeinen konden zich vanuit Trier goed richten op een noordelijke uitbreiding richting Germanië (Binsfeld 2013, 946).

Een *forum* in het centrum van de stad wordt beschouwd als behorend tot de vroege publieke structuren in Trier. Dit oude *forum* besloeg een gebied bestaande uit vier insulae (de grootte van één insula staat gelijk aan ongeveer 0,6 hectare) met een *marktbasilica* en een aantal grote pleinen omringd door winkeltjes. Een aantal residentiële gebouwen die zijn gevonden in de directe nabijheid van het oude *forum* behoren tot de vroegste sporen van bewoning. Deze gebouwen dateren waarschijnlijk uit het eerste kwart van de eerste eeuw na Christus en bestaan uit simpele houten constructies die echter wel al voldeden aan architectuur in Romeinse stijl. Deze houten gebouwen werden in het midden van de eerste eeuw na Christus vervangen door stenen constructies. De oudste ceremoniële gebouwen dateren uit de Augusteïsche periode en waren gelegen in een tempelcomplex (Altbachtal) ten oosten van de Moezel. De centrale tempel van de Treveri, gelegen in een tempelcomplex (Irminenwingert) ten westen van de Moezel, valt ook onder één van de eerste religieuze structuren (Binsfeld 2013, 946).

Trier bevatte op het hoogtepunt (de derde en vierde eeuw na Christus) naar alle waarschijnlijkheid een inwonertal van ongeveer 50.000 mensen en de stadsmuren (gebouwd na 150 na Christus) omvatten toen een gebied van ongeveer 285 hectare, destijds een erg groot areaal (www.livius.org).

Onder het bewind van Claudius I (keizer van 41-54 na Christus) kreeg Trier de status van *colonia* (Binsfeld 2013, 947). Een Romeinse kolonie in de noordwestelijke provincies van het Romeinse Rijk wordt, in tegenstelling tot een Romeinse kolonie in Italië, over het algemeen gedefinieerd door een laag aantal Romeinse burgers (Laurence *et al.* 2011, 4; Termeer 2015, 9) Alleen stedelijk gekozen magistraten (jaarlijks verkozen mensen door Rome met een bepaalde machtsstatus in de Romeinse steden en provincies), en de directe nakomelingen hiervan, kregen in deze noordwestelijke provincies het Romeinse burgerrecht (Laurence *et al.* 2011, 4). Men kon hiertoe gekozen worden door een significante

contributie te verlenen aan het behoud en de ontwikkeling van een stad; in de meeste noordwestelijke Romeinse steden werden er gemiddeld slechts vier personen per jaar het Romeinse burgerrecht toegekend (Laurence *et al.* 2011, 4-5). Ook in Trier beschikte maar een erg klein deel van de bevolking over het Romeinse burgerrecht en bovendien waren er maar weinig Italiaanse, dan wel Mediterrane immigranten aanwezig. De titel *colonia* moet daarom in dit geval wellicht opgevat worden als een eervolle titel, wat vooral recht deed aan de toegenomen welvaart en importantie van de stad. Deze toegenomen welvaart kwam in Trier tot uiting met de bouw van een aantal indrukwekkende publieke gebouwen in de tweede eeuw na Christus, zoals de Barbarathermen, het amfitheater en de *Porta Nigra* (Binsfeld 2013, 947).

Onder leiding van Tetricus I (keizer van 271-274 na Christus) werd Trier voor het eerst tot keizerlijke residentie verheven. Onder Diocletianus (keizer van 284-305 na Christus) werd Trier de keizerlijke residentie van het noordwestelijke deel van het Romeinse Rijk, hoofdstad van de Gallische diocees en vestigingsplaats van de *praefectus praetorio Galliarum*, indertijd een belangrijk rechtsbestuurder in het Romeinse Rijk (Binsfeld 2013, 948). De macht van Trier werd nog eens uitgebreid onder leiding van Constantijn de Grote (Caesar in Britannia en Gallia van 306-312 na Christus) met de bouw van een *basilica* en het nogmaals verheffen van Trier tot residentie én tot Christelijk centrum (Gwatkin 1933, 8). Tot aan het einde van de vierde eeuw na Christus wist Trier zijn politieke en economische dominantie goed te handhaven, maar vanaf de vijfde eeuw na Christus hebben verscheidene Germaanse en Frankische invallen dit tot een einde gebracht. Vanaf 475 na Christus ging Trier deel uitmaken van het Frankische rijk (James 1993, 7-8; Binsfeld 2013, 949).

1.3 Publieke architectuur

Een nadruk in deze scriptie zal gelegd worden op de publieke architectuur. De publieke architectuur van het verleden vormt in Romeinse context vaak de ruimte waarin mensen, die deel uitmaakten van het Romeinse Rijk, een deel van hun

leven doorbrachten (Revell 2009, 13). Soms wordt met een architecturale studie gerefereerd naar het stedelijk plan, waarbij onder een studie naar gebouwen het geheel aan materialen, interieur en decoratie wordt verstaan (Revell 2009, 20). Ondanks dat het dus mogelijk is om de architectuur en de gebouwen als twee verschillende studies te beschouwen, zullen ze in deze scriptie onder dezelfde studie (naar publieke architectuur) worden geschaard. Zowel het stedelijk plan als het uiterlijk van de gebouwen kunnen zo (kritisch) geanalyseerd worden. Hierbij worden ook de mogelijke betekenissen die destijds aan de publieke architectuur zijn toegekend inbegrepen. Deze betekenissen worden bovendien niet los gezien van andere levensaspecten. De publieke architectuur wordt dus in de juiste context geplaatst in tijd en ruimte (Revell 2009, 19-20). Tot slot moet publieke architectuur begrepen worden als direct gerelateerd aan mensen en activiteiten; elke variabele wordt beïnvloedt door de andere twee. Gebouwen worden betekenis toegekend door de mensen die er gebruik van maken en door de activiteiten die erin uitgevoerd worden; mensen geven hun leven betekenis door de dagelijkse activiteiten, zoals deze uitgevoerd worden in de publieke gebouwen én activiteiten zijn wat betreft betekenis afhankelijk van de mensen die ze uitvoeren en de plek waar ze uitgevoerd worden (Revell 2009, 19).

Hoofdstuk 2: Romanisering

2.1 Romanisering in theorie

De ontwikkeling van het concept romanisering is samengevat door Heeren, die pleit voor een hernieuwde invulling van het concept (Heeren 2009, 3-16).

Hij definieert romanisering als een interactief geheel waarbij de overname en aanpassing van gebruiken en voorwerpen, die in Romeinse context veelvuldig voorkwamen, centraal staat (Heeren 2009, 15). Door deze interactie en de diversiteit aan culturen ontstonden wederom allerlei nieuwe gemeenschappen. Deze interactie beperkte zich bovendien niet tot de elite, maar elk autochtoon individu deelde hierin mee en kon bovendien via de *auxilia* (hulptroepen van het Romeinse leger) carrière maken (Heeren 2009, 15). Of men kon spreken van een Romeinse identiteit en cultuur was context-afhankelijk en daarom ook niet beperkt tot Italië alleen. Waar het gaat om de achterliggende gedachte moeten de Romeinse autoriteiten zeker als actief en stimulerend beschouwd worden door autochtone gemeenschappen te introduceren in een nieuwe Romeinse maatschappij. Een wisselwerking tussen de Romeinse autoriteiten en de autochtone gemeenschappen (of individuen) wordt dus gesuggereerd (Heeren 2009, 15).

Het bijbehorende debat, het *romaniseringsdebat*, kan beschreven worden als een tegenstelling tussen historici en archeologen (De Clercq 2009, 39). De historici maken veel gebruik van geschreven bronnen en dit levert vaak een beeld op, gezien vanuit de ogen van de Romeinse elite. Rome wordt vanuit dit perspectief als actief en stimulerend beschouwd en de bijbehorende romanisering (zoals dit in tekstuele bronnen kenbaar wordt gemaakt) wordt hierbij gezien als een politiek en cultureel proces. De archeologie daarentegen houdt zich bezig met de materiële overblijfselen van meer lokale gemeenschappen en richt zich daarom op lokale verschillen. De elite wordt hierbij vaak buiten beschouwing gelaten. Rome wordt vanuit dit perspectief als niet-actief beschouwd en romanisering wordt

genuanceerder bekeken (De Clercq 2009, 39).

Beide perspectieven zijn het er daarentegen wel over eens dat er ingrijpende veranderingen hebben plaatsgevonden in de provincies en de koloniën en dat deze toereikend konden zijn tot het niveau van het individu. Het verschil zit hem echter in de manier van interpretatie afhankelijk van de informatie die de archeologie en geschreven bronnen te bieden hebben (De Clercq 2009, 40).

De volgende paragrafen zullen het concept romanisering bespreken in een context die aansluit bij de case studies Cosa en Trier én de relatie tussen publieke architectuur, identiteit, imperialisme en romanisering zoals gesteld in paragraaf 1.1.2. Tenslotte zal een nieuwe inhoud aan romanisering worden toegekend die tegemoetkomt aan deze context.

2.2 Romanisering in twee verschillende contexten

De urbane ontwikkeling, waarvan de publieke architectuur een belangrijk onderdeel was, vond in beide case studies (Cosa en Trier) in verschillende tijdsperiodes plaats. Waar in Cosa een stad gevormd werd in de Midden-Republikeinse periode, werd in Trier het stedelijk plan voltooid in de Romeinse keizertijd. Cosa lag hierbij slechts 140 kilometer ten noordwesten van Rome in Italië, terwijl Trier behoorde tot Noord-Gallië (Woolf 1998, 30; Dyson 2013, 472). Ook is er sprake van het verschil tussen een Latijnse kolonie (Cosa) en een Romeinse kolonie (Trier), een verschil dat over het algemeen gemarkeerd wordt door de respectievelijke af- en aanwezigheid van het Romeinse burgerrecht (Termeer 2015, 8-9). Echter, in werkelijkheid beschikte ook in Trier maar een erg klein deel van de bevolking over het Romeinse burgerrecht (Laurence *et al.* 2011, 4; Binsfeld 2013, 947). Daarnaast is er onder de koloniën in de Midden-Republikeinse periode sprake van een grote verzameling gedeelde culturele praktijken, waarbij een significant deel wellicht onder Hellenistisch geschaard kan

worden; Rome speelde op cultureel gebied dus niet exclusief een bepalende rol (Termeer 2015, 39). Het staat echter wel vast dat Rome in deze periode op militair en politiek gebied een bepalende rol speelde, waarbij onder andere het stichten van koloniën een belangrijk onderdeel was (Termeer 2015, 40). Aan de andere kant was er tijdens de Romeinse keizertijd op cultureel gebied ook sprake van een mozaïek aan elementen uit verschillende culturele sferen (Heeren 2009, 8). Ondanks de genoemde verschillen zal het concept romanisering in deze scriptie voor beide case studies gebruikt worden. Want waar romanisering een relevante term lijkt aangaande Romeinse koloniën (Trier), kan het concept ook in een Latijnse context (Cosa) gebruikt worden. Latijnse koloniën worden namelijk vaak gebruikt als middel voor de bestudering van grotere Romeinse thema's, zoals de vroege ontwikkeling van Romeins urbanisme of de verspreiding van het Romeinse *forum* zoals dat mogelijk in Cosa en Trier het geval was (Termeer 2015, 22). Latijnse koloniën worden bovendien vaak beschreven als belangrijke representanten van het gehele romaniseringsproces aangezien de koloniën ervoor zorgden dat meer mensen in contact kwamen met de Romeinse cultuur (Termeer 2015, 36). Onder andere in een Italiaanse perceptie van het proces 'romanizzazione' komt het stichten van (Latijnse) koloniën naar voren als essentieel (Termeer 2015, 42). Het resultaat van deze directe link tussen Latijnse koloniën en romanisering is dat de termen latinisering en romanisering vaak direct en naast elkaar worden gebruikt en men hier bovendien vaak dezelfde inhoud aan toekent (Termeer 2015: 19-20, 35). Het blijkt dus dat het wel degelijk mogelijk is om het begrip romanisering in twee verschillende contexten op een gelijke manier te gebruiken. Ook deze scriptie zal de termen latinisering en romanisering daarom niet als afzonderlijk van elkaar beschouwen en het begrip romanisering handhaven als gelijkstaand aan latinisering. Zowel voor Cosa als voor Trier zal het concept romanisering daarom gebruikt en indien mogelijk toegepast worden.

2.3 De relatie tussen publieke architectuur, identiteit, imperialisme en romanisering

Bepaalde Romeinse gebouwen, zoals gebouwen op urbaan en religieus gebied, legden de basis voor een gezamenlijke Romeinse identiteit. Dit kwam doordat de inwoners van een stad dezelfde activiteiten beoefenden binnen deze gebouwen en zich hierin ook op een Romeinse manier gingen gedragen (Revell 2009, 9). Deze activiteiten en gedragingen gaven op hun beurt weer betekenis aan de gebouwen (Revell 2009, 19-20). In de provincies werden deze activiteiten geuit door op een Romeinse wijze gebruik te maken van de materialen en van de ruimten (Revell 2009, 191). Het proces van romanisering wordt op eenzelfde wijze inhoud gegeven: *“Thus for a society to be Romanized, it is not merely to have Roman buildings, but also for the members to know how to act and behave within them in a Roman manner; that is, the acquisition of practical knowledge as opposed to discursive knowledge.”* (Revell 1999, 53).

De verandering van de oude levensstijl in een levensstijl die zich afspeelt in Romeinse context kan dus geïllustreerd worden aan de hand van de publieke architectuur (Revell 2009, 11). Bovendien wordt hierdoor duidelijk dat een Romeinse identiteit niet alleen werd gevormd door de publieke architectuur, maar dat een Romeinse identiteit hierin ook tot uitdrukking kwam en de publieke architectuur betekenis gaf (Revell 1999, 52; Revell 2009: 9, 19-20, 192).

Via de publieke gebouwen reproduceerden de inwoners van een stad in hun dagelijkse praktijken de Romeinse sociale systemen, een Romeinse identiteit, een Romeinse cultuur en uiteindelijk zelfs het Romeinse gezag (Revell 2009: 11, 191): *“Their reproduction of Roman urban ideology lies not only in them building the forum, but in their continuing practice of visiting it and using it, making it part of their mental maps.”* (Revell 2009, 43). Een Romeinse manier van leven wordt op deze wijze, bewust of onbewust, opgenomen in het leven van alle inwoners van een stad. Een elite-perspectief wordt in deze visie ontweken en brengt de actieve deelname van de gehele gemeenschap in kaart (Revell 2009, 43).

Zowel de publieke gebouwen zelf als de activiteiten die hierin plaatsvonden

werden door de Romeinse autoriteiten gebruikt als bewuste communicatiemiddelen (propaganda) om het Romeinse Rijk te representeren, te behouden en uit te breiden in tijd en ruimte (Revell 1999, 52). De promotie van dergelijke (urbane en religieuze) gebouwen, inclusief de dagelijkse routines die zich hierin afspeelden, worden daarom ook wel beschouwd als onderdeel zijnde van het Romeins imperialisme (Revell 2009: 9, 191). Dit imperialisme vertoont tevens een directe relatie met Romeinse steden. Of dit nu geldt voor een Midden-Republikeinse context (Cosa) of een Augusteïsche context (Trier), het stichten van steden, daar waar voorheen geen sprake was van urbane ontwikkelingen, wordt gezien als onderdeel van een Romeinse imperiale strategie voor de assimilatie van veroverde gebieden (Revell 2009, 42). Bovendien wordt ook dit beschouwd als romanisering, vooral omdat gesuggereerd wordt dat koloniën intentioneel gesticht zouden zijn door Rome met als doel het urbaniseren van het gehele gebied (Revell 2009, 42; Termeer 2015, 17). Publieke architectuur kan hierbij als interessant middel worden beschouwd, want ook op dit stedelijke schaalniveau gaat het niet alleen om het bouwen van een stad, maar om een proces dat zich continu herhaald doordat de inwoners in hun dagelijkse activiteiten keer op keer gebruik maken van de publieke architectuur (Revell 2009, 55). De Romeinse steden waren onder andere belangrijk vanwege de vestigingsplaats en beschikbare publieke ruimte voor politieke, religieuze, sociale- en communale activiteiten. Bovendien leefde de gemiddelde Romein op een erg communaal niveau en werden de meeste dagelijkse activiteiten uitgevoerd in publieke ruimtes (Revell 2009, 77; Davis 2015, 50). Op een andere manier kan gesteld worden dat een lokale populatie door de Romeinse autoriteiten via de publieke architectuur ‘geïntroduceerd’ werd in een nieuw geurbaniseerde wereld in Romeinse context (Termeer 2015, 17).

Hieruit blijkt de relatie tussen publieke architectuur, identiteit, imperialisme en romanisering: doordat de inwoners van een stad (of buiten de stad) via de publieke architectuur grip kregen op het functioneren in een Romeinse context en zich hierin een Romeinse identiteit konden vormen en uitdrukken, zouden deze

inwoners via acceptatie en consumptie van deze context en identiteit zelf uiteindelijk een grote bijdrage hebben geleverd aan het proces van romanisering (Revell 1999, 52; Revell 2009: 9, 11, 43). Hierin moet de aanleg van publieke gebouwen begrepen worden in de context van het Romeins imperialisme (Revell 1999, 52; Revell 2009: 9, 191). Het was daarom, via de publieke architectuur en de activiteiten die hierin plaatsvonden, tevens mogelijk om te spreken van een ‘Romeins Rijk’ (Revell 1999, 52; Revell 2009, 191).

2.4 Een herdefiniëring van romanisering

Romanisering wordt in deze studie bestudeerd in de context van het Romeins imperialisme, waar de aanleg van publieke gebouwen een belangrijk onderdeel van was. Er mag dus aangenomen worden dat de Romeinse autoriteiten een actieve rol speelden in de romanisering (Revell 1999, 52; Revell 2009: 9, 191). Deze publieke architectuur werd betekenis toegekend door de mensen die er gebruik van maakten en door de activiteiten die zij hierin beoefenden (Revell 2009, 19-20). Bovendien werd zich in deze publieke architectuur een Romeinse identiteit gevormd en uitgedrukt (Revell 1999, 52). Er was klaarblijkelijk sprake van een wisselwerking tussen de Romeinse autoriteiten en de inwoners van een stad: via onder andere de publieke gebouwen werden de inwoners van een stad door de Romeinse autoriteiten geïntroduceerd in een nieuwe ‘Romeinse’ wereld en door middel van acceptatie en consumptie van deze wereld reproduceerden deze inwoners in hun dagelijkse praktijken een Romeinse identiteit, een Romeinse cultuur en uiteindelijk zelfs het gehele Romeinse Rijk (Revell 1999, 52; Revell 2009: 11, 43, 191; Termeer 2015, 17). Deze wisselwerking bevorderde het gehele proces van romanisering (Revell 1999, 53). Publieke architectuur, identiteit, imperialisme en romanisering staan als direct gerelateerde termen dus centraal bij de handhaving van het begrip romanisering in deze scriptie.

Hoofdstuk 3: Publieke architectuur in Cosa

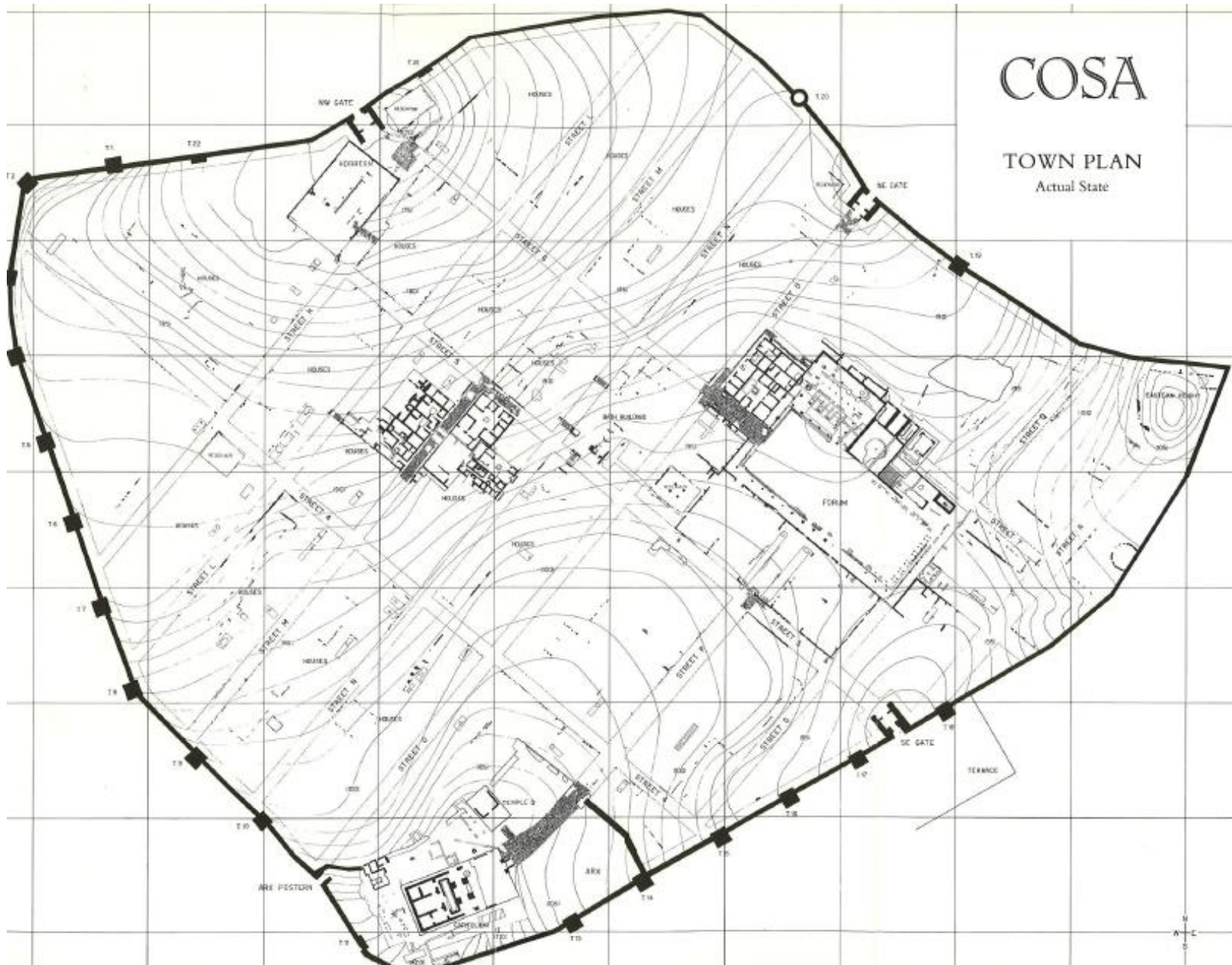
3.1 Algemeen

De Latijnse kolonie Cosa is gesticht in 273 voor Christus en ontworpen om zoveel mogelijk inwoners te voorzien van een woonplaats, een marktplein, een cultusplaats, een toevluchtsoord en een centrum van zelfbestuur. De bijbehorende en omvangrijke publieke ruimten waren voor iedereen, terwijl sommige kleinere en private gedeelten slechts voor elitaire personen bedoeld waren (Brown 1980: 1, 18).

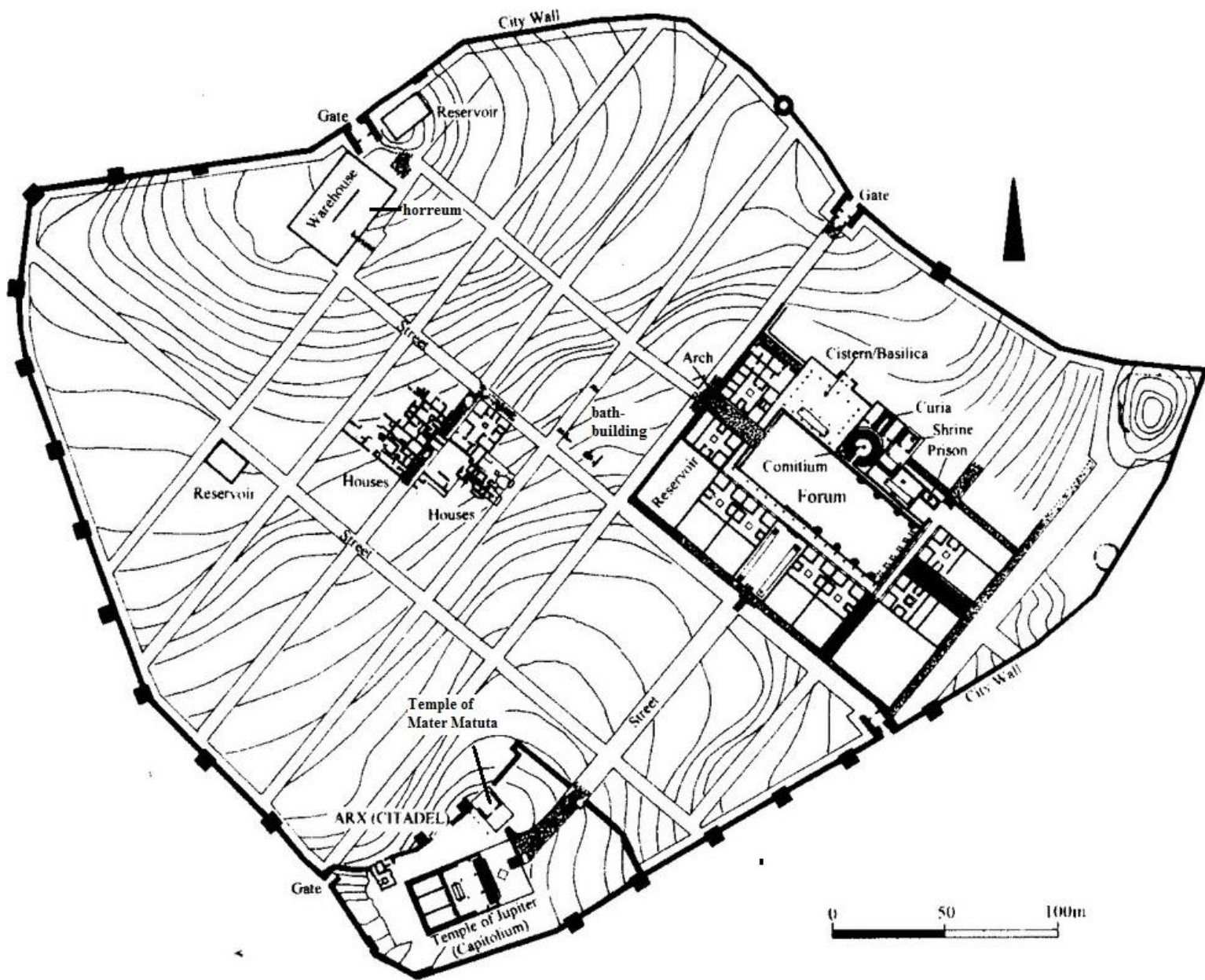
In de figuren 4 en 5 zijn stadsplattegronden van Cosa opgenomen zoals de stad er uitzag ten tijde van de Romeinse overheersing (fig. 4 en 5) (Brown 1980, 1).

Wat betreft publieke architectuur zijn in Cosa het *forum* (fig. 6) en de *Arx* (fig. 7) goed onderzocht en gepubliceerd. Bovendien behoren deze structuren tot de twee meest belangrijke gebieden van de gehele Latijnse kolonie (Sewell 2005, 101).

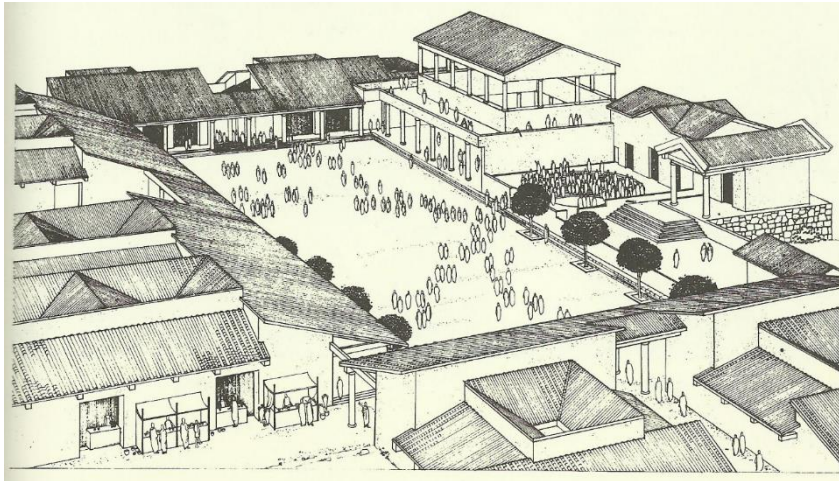
Het *forum* werd gebouwd in de derde eeuw voor Christus, waarschijnlijk al in het tweede kwart hiervan (zie paragraaf 3.2; Brown 1980, 22). De *Arx* was het religieuze centrum van de kolonie en bevatte twee belangrijke religieuze structuren, namelijk de tempel van Mater Matuta (fig. 8) en het Capitolium (fig. 9) (Sewell 2005, 91). De Tempel van Mater Matuta, een tempel toegewijd aan de godin van het voorjaar en de geboorte, werd gebouwd rond 170 voor Christus en bestond uit een compact gebouw met een uiterst vierkantige *naos* (beeldenkamer) en een erg ondiepe *pronaos* (voorkamer) (Brown 1980, 47; Bace 1983, 22). Het Capitolium, een tempel opgedragen aan het godentrio Jupiter, Juno en Minerva, werd gebouwd in 150 voor Christus en lijkt een relatie te hebben met een eerder gebouwde tempel in Cosa (zie paragraaf 3.3.2), die, waarschijnlijk vanwege het kleine formaat, werd afgebroken en waarvan slechts nog de contouren zichtbaar zijn (Brown 1980: 25-26, 55; Stamper 2005, 48; Thomas 2013, 1309).

Figuur 4: Cosa ten tijde van de Romeinse overheersing (Brown 1980, bijlage stadsplattegrond).

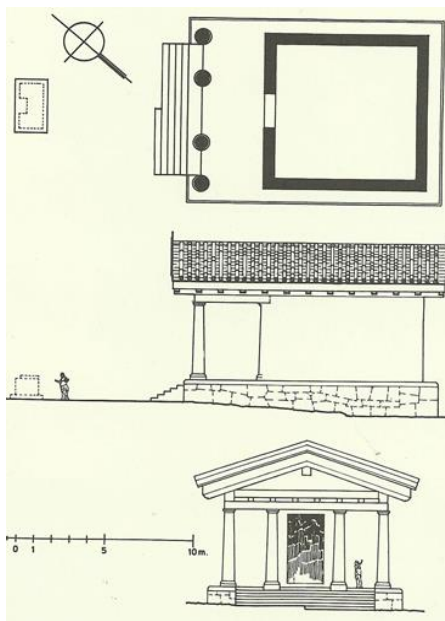
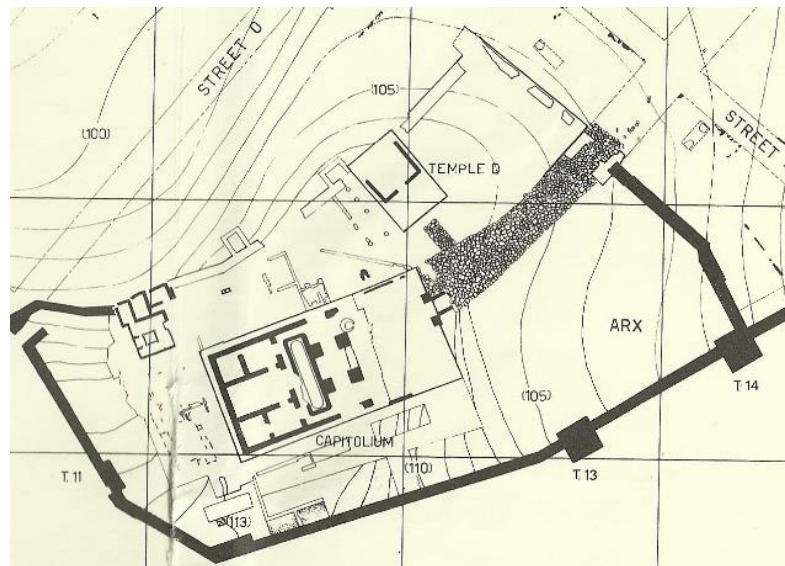

Figuur 5: Cosa ten tijde van de Romeinse overheersing met aangegeven alle monumentale structuren (www.quadralectics.wordpress.com).

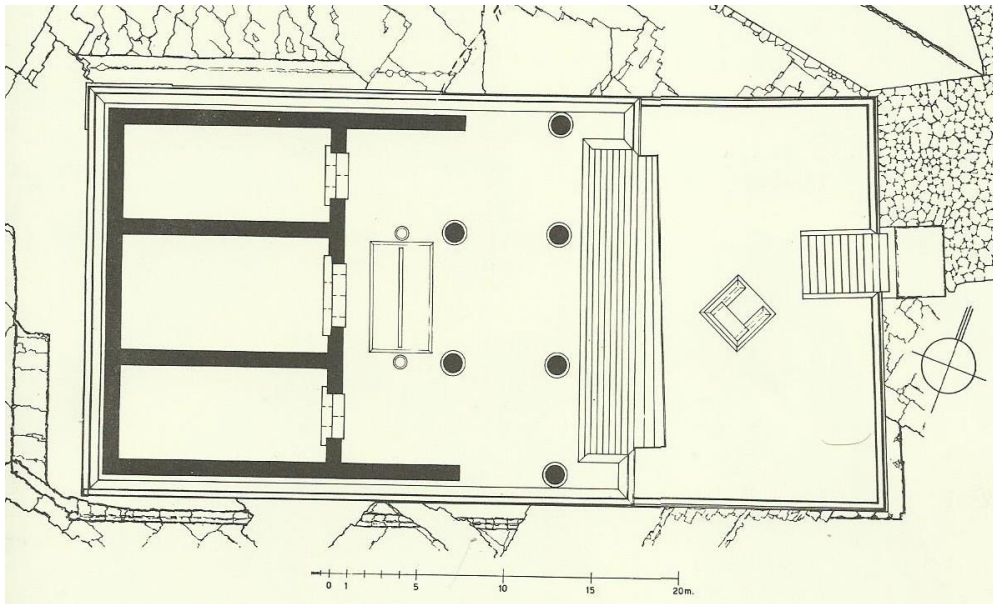

Figuur 6: het forum in Cosa in perspectief beeld, inclusief alle bijbehorende gebouwstructuren (Brown 1980, fig. 73).

Figuur 7: de Arx in Cosa (naar Brown 1980, bijlage stadsplattegrond).

Figuur 8: een gereconstrueerd beeld van de tempel van Mater Matuta in Cosa. Van boven naar beneden worden reconstructies aangegeven van respectievelijk de dwarsdoorsnede, de zijkant en de voorkant (Brown 1980, fig. 54).

Figuur 9: het herbouwde Capitulum in Cosa. Het betreft hier een gereconstrueerd beeld van de dwarsdoorsnede (Brown 1980, fig. 60).

Wat betreft publieke architectuur bevatte Cosa verder nog een niet-opgegraven badencomplex, waarvan nu slechts de ruïnes zichtbaar zijn, en een horreum (publieke opslaggebouw).

De twee publieke gebouwen binnen Cosa die uitgebreid behandeld zullen worden zijn het *forum* en het Capitulum. De reden voor deze keuze ligt bij de significantie van deze structuren in de Latijnse kolonie (Sewell 2005, 101).

Terwijl het *forum* gezien werd als het centrum van een stad, werd het Capitulum beschouwd als een centraal gebouw op publiekelijk en religieus niveau (Favro 1988, 17; Thomas 2013, 1311). De *Arx* bevatte naast het Capitulum echter nog een structuur, de tempel van Mater Matuta (zie bovenstaand). Deze tempel was beduidend kleiner dan het Capitulum en minder belangrijk wat betreft de status van de aanbeden goden (Brown 1980, 47). Bovendien kende het Capitulum een mogelijke relatie met een meer bescheiden voorganger, die al gebouwd lijkt te zijn in de derde eeuw voor Christus (Brown 1980: 25-26, 55; Taylor 2002: 66, 80). Deze tempels hebben waarschijnlijk dus een (al dan niet directe) associatie, wat een verdere analyse des te meer interessant maakt.

Tot slot was Cosa gebouwd volgens een orthogonaal stratenpatroon. Dit

resulteerde in allerlei rechthoekige blokken, die weliswaar verschilden in grootte en soms een wat onregelmatige vorm kenden maar desondanks kenmerkend waren voor een Romeins stratenpatroon (Brown 1980, 10-11; Laurence 2014, 400). De drie hoofdstraten, de straten die direct vanuit de poorten afkomstig waren (figuren 4 en 5), kwamen allen samen in het centrum van de kolonie nabij het *forum* (Brown 1980, 11).

3.2 *Het forum*

3.2.1 *Algemeen: Romeinse fora in de Midden-Republikeinse periode*

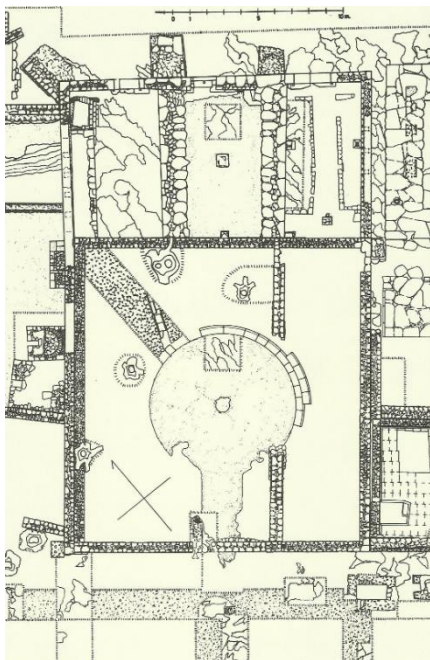
Op een erg algemeen niveau was het *forum* het centrum van een Romeinse stad. Het *forum* was een groot en open plein met daaromheen allerlei gebouwen zoals markten, bestuurlijke faciliteiten en in sommige gevallen zelfs gevangenissen. De meeste *fora* waren regelmatig voorzien van een binnenplaats, stadsmarkten en winkels voor allerlei producten. Het *forum* werd vaak omgeven door allerlei colonnades (zuilengalerijen die een overdekking-dragende functie hadden), bogen en fonteinen, die de monumentale expressie moesten vergroten. De colonnades uitte zich in zowel *portici* (zuilengalerijen voor de ingang van een gebouw) als in *peristilia* (zuilengalerijen rond een open binnenplaats) (Strickland 2010, 32; www.khanacademy.org).

Tijdens de (Midden-)Republikeinse periode ontwikkelde het Romeinse leven zich rondom het *forum*. Het werd beschouwd als een centrale urbane ruimte waarin de inwoners konden deelnemen aan scholing, zakelijkheden, politieke- en ceremoniële activiteiten (Favro 1988, 17). Verder was het een plaats waar men op de hoogte kwam van allerlei nieuws, dat zich vanaf het *forum* door de gehele stad verspreidde (Favro 1988, 17). Het meest opvallende is wellicht nog het historische aspect: een wandeling op het *forum* kon beschouwd worden als een les in de Republikeinse historie. Elk gebouw, elke ruimte en elke steen had een eigen verhaallijn en een eigen moraal: ieder afgebeelde of genoemde individu werd als belangrijk gezien. In de Republikeinse periode was er op het *forum* dus een erg

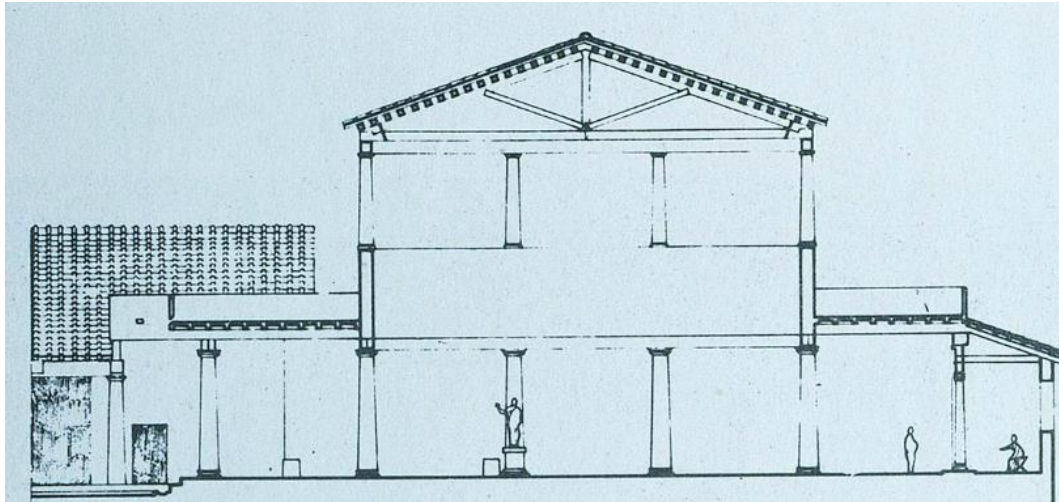
sterke associatie tussen ruimte en geheugen (Favro 1988, 18). In dit gehele historische fenomeen speelden vooral de magistraten een centrale rol. Van een magistraat werd verwacht dat hij elk persoon, die hij ontmoette in het Republikeinse *forum*, zou herkennen bij rang en familienaam en inclusief zijn of haar bijbehorende geschiedenis. Op deze manier toont het *forum* tevens aan dat een Romeinse stad in de Republikeinse periode vaak bestuurd werd door magistraten (Favro 1988, 17).

3.2.2 Het forum in Cosa algemeen

De bouw van het *forum* ging van start in het tweede kwart van de derde eeuw voor Christus en eindigde waarschijnlijk rond 140 voor Christus. Deze dateringen zijn vastgesteld aan de hand van de bouw van het *comitium*, de *curia* en de *basilica* (figuren 10 en 11) (Brown 1980: 22, 58; Sewell 2005, 110). Het *comitium* was een verzamelplaats voor de lokale bevolking waarin een cirkelvormige amfitheater gevestigd was (Brown 1980, 23). Aan de achterkant van deze ruimte was de *curia* gevestigd, de vergaderings- en ontmoetingsplaats van de lokale senaat (Brown 1980, 22). De *basilica* was een publiek overdekt gebouw dat mede gebruikt werd voor handel en rechtspraak (Brown 1980, 56).

Figuur 10: de opgegraven status van het comitium met daarin gevestigd het amfitheater (onder) en daarboven de curia bestaande uit drie ruimten (Brown 1980, fig. 22).

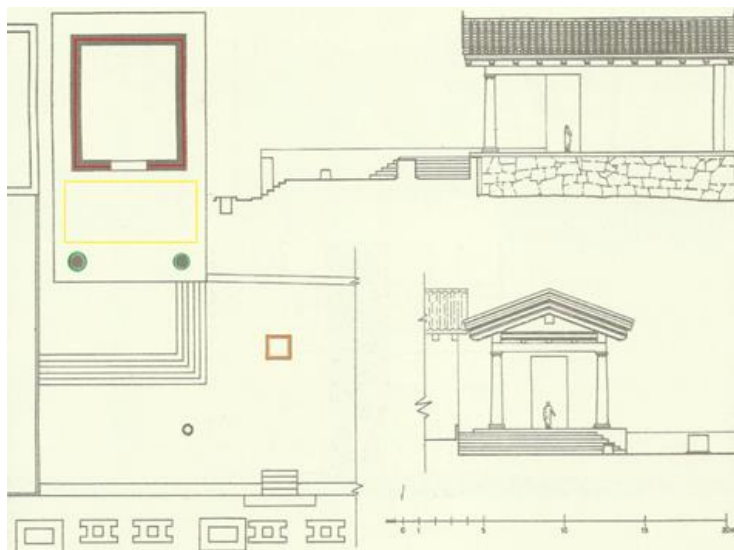
Figuur 11: reconstructie van de basilica zoals deze er uitgezien zou kunnen hebben (naar Brown 1980, fig. 71).

Redenen voor de bouw van het *forum* waren op lokaal niveau zeker aanwezig. Zo moesten er bepaalde ruimtes komen, bijvoorbeeld voor speciale bijeenkomsten van de inwoners of van de lokale senaat. Ook moest er, op een meer algemeen niveau, een centrale plaats worden gecreëerd voor alle inwoners waar onder andere gestemd kon worden (Brown 1980, 22).

3.2.3 Het forum in Cosa als complex

Het *forum* in Cosa (zonder gebouwstructuren eraan vast) was rechthoekig van vorm en omvatte een gebied dat net iets groter was dan één insula (Sewell 2005, 91). Op deze open binnenplaats waren aan de lengte-zijden tussen bomen stembussen gemaakt als gaten in de grond (Brown 1980, 27). Rondom het *forum* waren drie water-tanken gesitueerd die regenwater op moesten vangen. Tussen de twee noordoostelijk gelegen water-tanken waren het *comitium* en de *curia* gelegen (fig. 10) (Brown 1980, 22). Ook was er een tempel aanwezig aan deze noordoostelijke zijde van het *forum*. Deze tempel was twee keer zo lang als breed en bestond uit een rechthoekige *naos*, een diepe *pronaos* en twee zuilen (fig. 12) (Brown 1980, 38). Aan de hand van een inscriptie die gevonden is nabij het voorgelegen altaar-plein wordt verondersteld dat deze tempel is opgedragen aan de godin Concordia, godin van de eendracht (fig. 13) (Brown

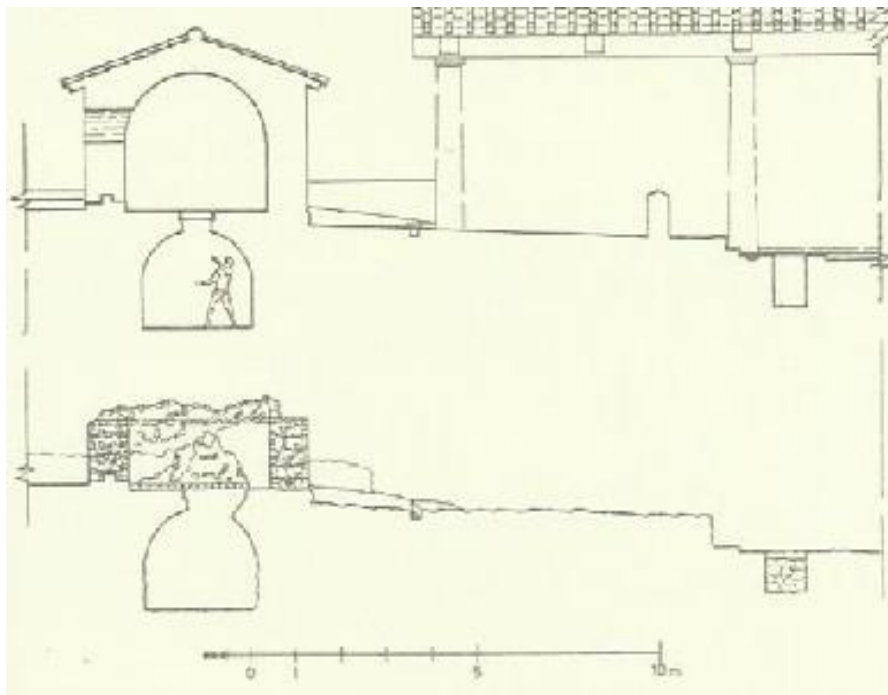
1980, 31). Daarnaast was er zuidelijk van dit altaar-plein nog een ander soort gebouw geconstrueerd die geïnterpreteerd is als gevangenis (fig. 14) (Brown 1980, 32). Tot slot werd deze noordoostelijke zijde van het *forum* rond 140 voor Christus volgebouwd met een *basilica* (fig. 11) (Brown 1980, 56). Deze *basilica* bevatte een groot balkon die vanuit een trap in de *curia* te betreden was en zorgde voor een mooi en alomvattend uitzicht over het gehele *forum* (Brown 1980, 57-58).

Figuur 12: de tempel van Concordia, gereconstrueerd zoals deze er uitgezien zou kunnen hebben. Specifiek aangegeven zijn de *naos* (rood), *pronaos* (geel), de zuilen (groen) en het altaar op het voorgelegen altaar-plein (oranje) (naar Brown 1980, fig. 42).

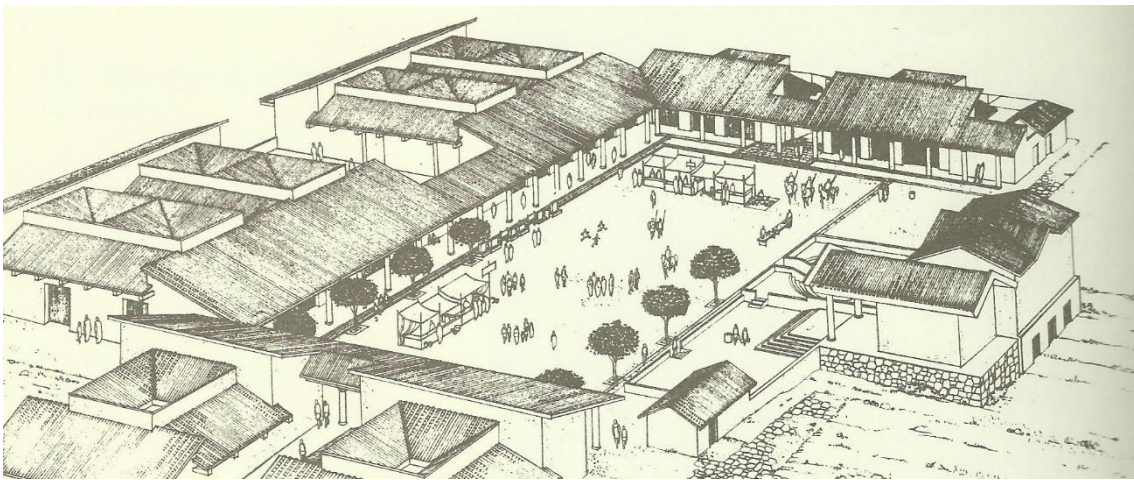
Figuur 13: inscriptie van Concordia, godin van de eendracht, gevonden nabij het altaar-plein (Brown 1980, fig. 32).

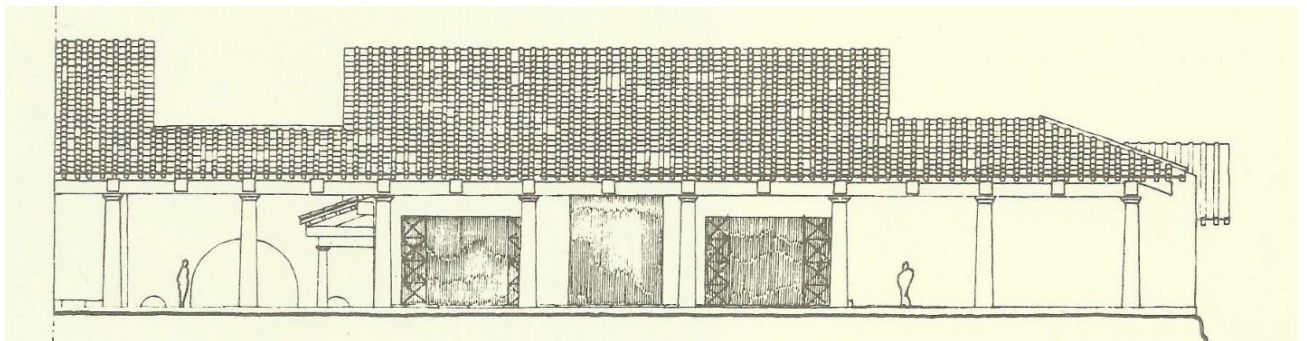
Figuur 14: een gereconstrueerde (boven) en opgegraven (onder) impressie van de gebouwstructuur aan het forum die is geïnterpreteerd als gevangenis (naar Brown 1980, fig. 34).

De drie overige *forum*-zijden (anders dan waar de besproken gebouwstructuren zich bevonden) werden bebouwd met acht overeenkomstige gebouwen. Slechts één van deze acht gebouwen, die aan de noordwestkant, is volledig opgegraven. Echter, aan de hand van de contouren van de overige gebouwen is vastgesteld dat het gaat om gelijke structuren (Brown 1980, 33-36; Sewell 2005, 102). De gebouwen, met een datering in het eerste kwart van de tweede eeuw voor Christus, zijn hoogstwaarschijnlijk representatief voor huiselijke residenties die aan de voorkant voorzien waren van kleine winkeltjes (Brown 1980, 35; Sewell 2005, 102). Rond 170 voor Christus werden aan deze drie overige *forum*-zijden allerlei colonnades (*peristilia*) aangelegd (fig. 15) (Brown 1980, 39-40). Bovendien vond rond deze periode de vervaardiging en versiering van de zuidoost- en noordwest-poort van het *forum* plaats. De zuidoost-poort werd gepresenteerd in de vorm van een *porticus* (fig. 16), terwijl de doorgang in het noordwesten werd omgevormd tot een drievoudige monumentale bogengang (*triple archway*). Een *triple archway* bestaat uit een brede, centrale doorgang

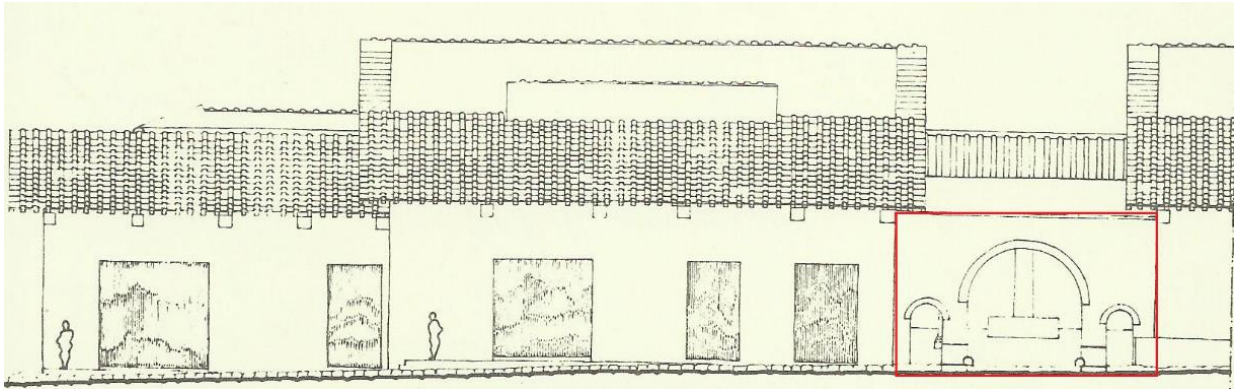
tussen twee smallere doorgangen (fig. 17) (Brown 1980, 42). Deze drievoudige bogengang had meerdere architectonische functies. Ten eerste markeerde deze noordwestelijke poort de weg naar het *forum*, dit was vooral bedoeld om de aandacht van nieuwkomers te trekken. Daarnaast bevestigde een dergelijke poort de originaliteit van de lay-out van het *forum*. Tot slot legde de monumentale constructie nadruk op de noordwestelijke poort ten opzichte van de zuidoostelijke poort. Een focus richting de bewoningskant van de Latijnse kolonie was klaarblijkelijk meer gewenst dan een focus richting de kust (Sewell 2005, 106).

Figuur 15: het forum in perspectief zoals deze er tussen 170 en 160 voor Christus uitgezien zou kunnen hebben. Door dit beeld kan een impressie opgedaan worden van de colonnades (Brown 1980, fig. 52).

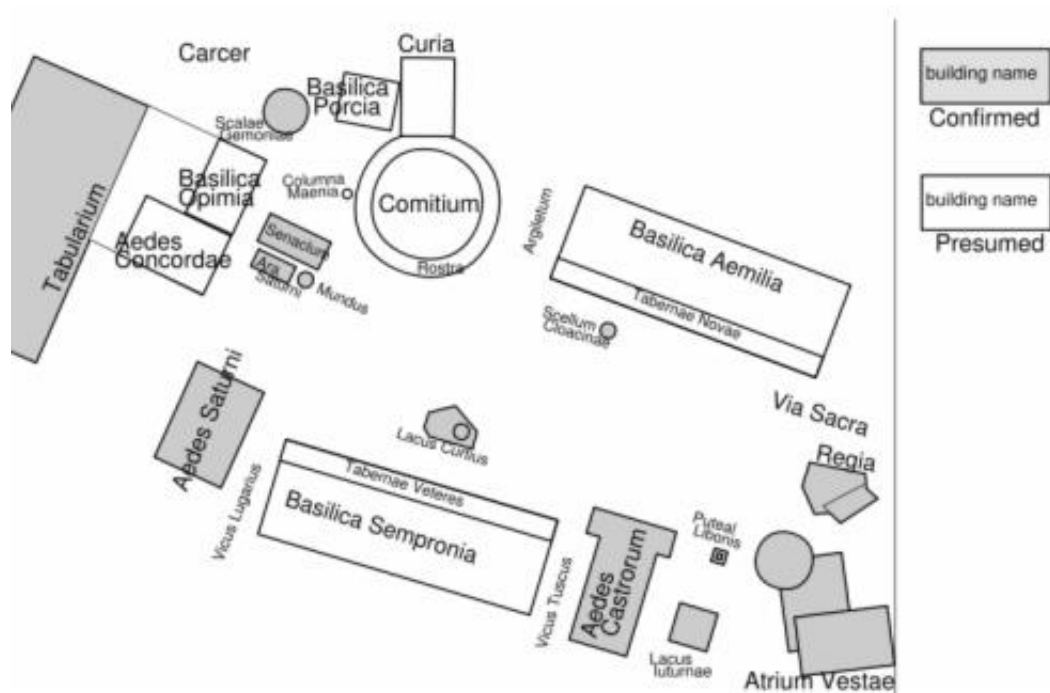
Figuur 16: een reconstructie van de porticus zoals de poort in het zuidoostelijk deel van het forum er uitgezien zou kunnen hebben (naar Brown 1980, fig. 47).

Figuur 17: een reconstructie van de triple archway (rood) zoals de poort in het noordwestelijk deel van het forum er uitgezien zou kunnen hebben (naar Brown 1980, fig. 47).

3.2.4 Het forum in Cosa en romanisering

Het *forum* in Cosa is, net zoals vele andere *fora* in Latijnse koloniën, gepland door het koloniale bestuur in Rome (Brown 1980, 43). Zo rond het begin van de tweede eeuw voor Christus, in een periode waarin het *forum* in Cosa uitgebreid werd en vorm begon te krijgen, werden Romeinse architecten dan ook gestimuleerd om ‘Rome’ te imiteren. Het *forum* in Cosa kan daarom ook wel gezien worden in de context van een nieuwe imperiale Romeinse architectuur (Brown 1980, 43-44). Op een zeer specifiek niveau kan men dan ook zeker stellen dat het *forum* in Cosa gebouwd is volgens een ontwerp dat in Romeinse context veel voorkomend was. Ten eerste lijkt het *comitium* gebouwd te zijn volgens een plan zoals men dat ook kende in Rome: met asymmetrische bogen en de aanwezigheid van de *curia* (fig. 18) (Brown 1980, 23-24; Termeer 2015, 17). Daarnaast is het balkon van de *basilica*, ook wel bekend als *meanianum*, een typisch kenmerk van de *basilica*'s op het *Forum Romanum*. Dit balkon, net zoals de colonnades waarop deze rustte, lijkt een directe en exacte imitatie te zijn geweest van Rome (Welch 2007, 35). Tot slot lijkt ook de *triple archway* gebouwd te zijn volgens een plan dat al bekend was in Rome: iets hoger dan breed en gebruikmakend van vierkanten en (halve) cirkels (Brown 1980, 44). Het *forum* in Cosa lijkt dus gebouwd te zijn in navolging van Rome.

Figuur 18: plattegrond van het *Forum Romanum* in de Republikeinse periode. Vooral opvallend en belangrijk is de gelijkenis tussen het *comitium* en de *curia* in Rome en in Cosa (www.bookdrum.com).

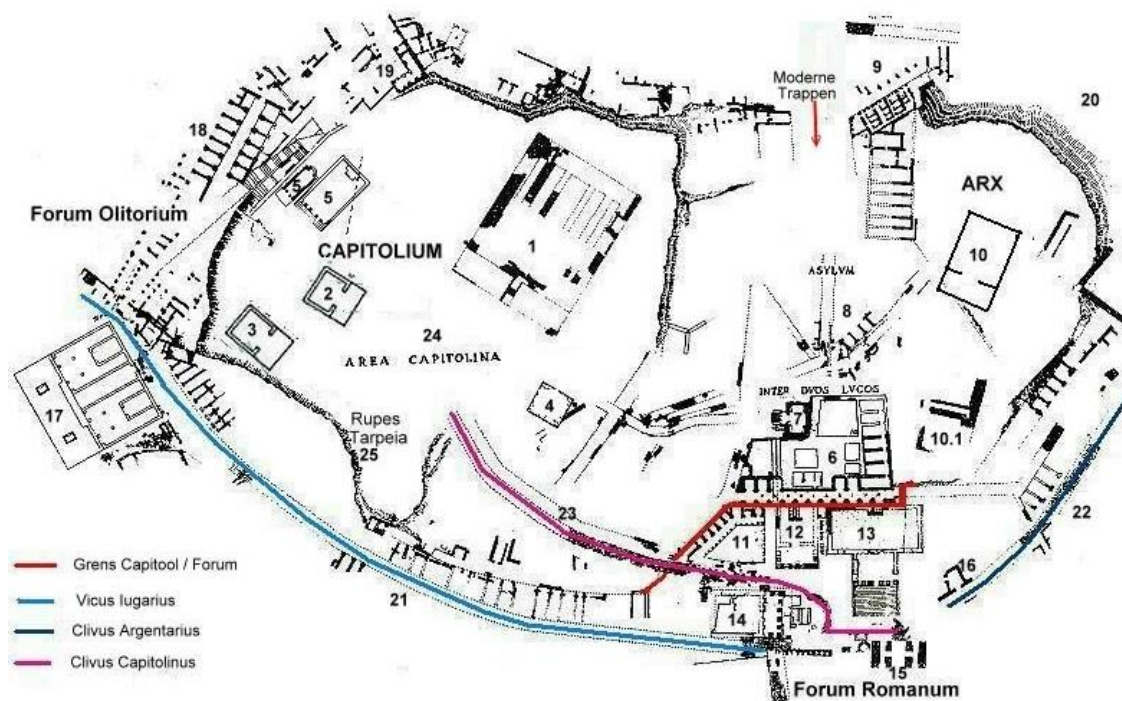
De kans is groot dat al deze architecturale elementen in directe opdracht vanuit Rome zijn vervaardigd en hierbij als bewuste communicatiemiddelen hebben gediend voor de representatie van Rome (Brown 1980, 44; Revell 1999, 52; Sewell 2005, 105). Bovendien is het aannemelijk dat de gebouwen rond het *forum*, inclusief de bijbehorende architecturale elementen, gediend hebben als middel om de inwoners en bezoekers van Cosa bloot te stellen aan de dominantie van Rome (Sewell 2005, 95; Termeer 2015, 17). Vermoedelijk moeten al deze architecturale elementen, die duidelijk ‘Romeins’ lijken te zijn, daarom gezien worden in de context van het Romeins imperialisme (Revell 2009: 9, 191). Een specifieke toepassing van deze theorie op het *forum* in Cosa levert een volgende situatie op: onder de directe invloed van de Romeinse autoriteiten heeft in Cosa, in de context van het Romeins imperialisme, de aanleg van een duidelijk Romeins *forum* plaatsgevonden, die als bewust communicatiemiddel diende ter representatie van Rome (Revell 1999, 52; Revell 2009: 9, 191). Binnen dit *forum* konden de inwoners van Cosa zich een gezamenlijke Romeinse identiteit vormen

en uitdrukken, doordat zij op het *forum* gebruik maakten van (de activiteiten in) dezelfde gebouwen en zich hierin ook op een Romeinse manier gingen gedragen (Revell 1999, 52; Revell 2009, 9). Op deze wijze werd het *forum* tevens betekenis toegekend (Revell 2009, 19-20). Het beperkt bewoonbare gebied in de kolonie in combinatie met het hoge aantal geschatte consumenten bevestigen dat dit *forum* inderdaad geaccepteerd en geconsumeerd werd (Brown 1980: 16, 18; Bace 1983, 20-21). Bovendien staat vast dat ook dit toebehorend was aan de promotie van Rome, want via de acceptatie en consumptie van het *forum* reproduceerden de inwoners van Cosa in hun dagelijkse praktijken een ‘Romeinse’ wereld (Revell 1999, 52; Revell 2009: 9, 11, 191). Er was, aangaande het *forum*, klaarblijkelijk sprake van een wisselwerking tussen de Romeinse autoriteiten en de inwoners van Cosa en deze wisselwerking bevorderde het gehele proces van romanisering (Revell 1999, 53; Revell 2009, 43).

3.3 Het Capitolium

3.3.1 Algemeen: het Capitolium

Het Capitolium, een tempel opgedragen aan het godentrio Jupiter, Juno en Minerva, werd voor het eerst gebouwd in Rome en is hier onderdeel van het Capitool, dat beschouwd wordt als de belangrijkste van de zeven heuvels van Rome (gezamenlijk vormden deze heuvels het hart van de stad). Deze heuvel had twee toppen: een zuidelijke (het Capitolium) en een noordelijke (de *Arx*) (fig. 19). Dit gehele plan zou in latere tijden als model beschouwd worden voor de bouw van kleinschaligere Capitolia buiten Rome. Deze Capitolia buiten Rome werden bovendien gezien als markerend voor een Romeinse identiteit (Thomas 2013: 1309, 1311) .

Figuur 19: plattegrond van het religieuze centrum in Rome ten tijde van de Republikeinse periode. Het Capitolium ligt hier zuidelijk en wordt met name gerepresenteerd aan de hand van tempel 1 (tempel van Jupiter, Juno en Minerva). De Arx ligt hier noordelijk en wordt gerepresenteerd door tempel 10 (een aparte tempel van Juno) (www.rome.wiebekoo.nl).

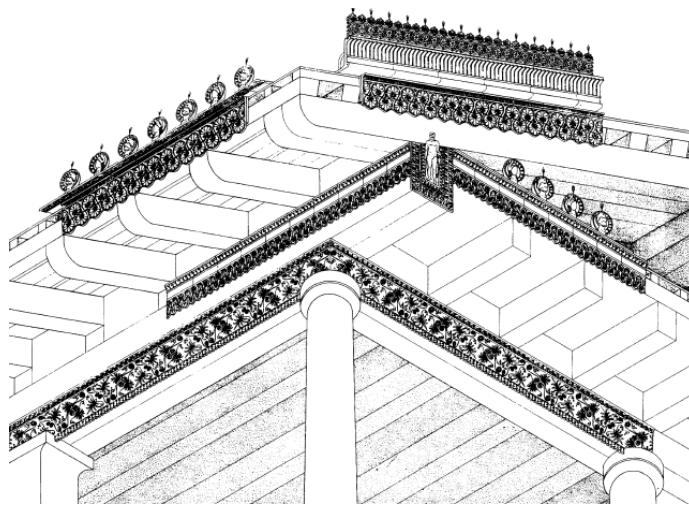
In de Republikeinse periode speelde het Capitolium in de provincies en de koloniën op publiekelijk en religieus niveau een centrale rol, maar het kwam pas in een laat stadium (de laat-Republikeinse periode) tot significante ontwikkeling (Thomas 2013, 1311). De tempel is op verschillende plekken binnen het Romeinse Rijk gevonden, waarin de vormen van de verschillende Capitolia sterk konden variëren. Er mag daarom aangenomen worden dat de fysieke manifestaties en de inhoudelijke betekenissen van de verschillende Capitolia tot op het lokale niveau konden verschillen en dus lokaal geïnspireerd waren (Thomas 2013, 1311; Quin & Wilson 2013, 118).

Tempels en andere heiligdommen werden beschouwd als plaatsen waarin religieuze kennis zich ontwikkelde. Ze representeerden de goden in de vorm van fysieke manifestaties, waardoor de ‘consumenten’, die gebruik maakten van deze

verschijnselen, zich een geconceptualiseerd beeld van de religieuze praktijken konden voorstellen (Revell 2009, 116).

3.3.2 *Het Capitolium in Cosa algemeen*

Het Capitolium in Cosa (fig. 9) is gebouwd rond 150 voor Christus en is tot dusver de enige die ooit is aangetroffen in een Latijnse kolonie (Taylor 2002: 62, 77; Stamper 2005, 48). De datering is vastgesteld aan de hand van numismatiek en terracotta-decoraties (fig. 20) (Taylor 2002, 68).

Figuur 20: een reconstructie van de eerste decoratieve fase van het Capitolium in Cosa. De zichtbare versieringselementen bestaan grotendeels uit complexe terracotta-decoraties (Brown 1980, 55; Taylor 2002, fig. 12).

Ondanks de waarschijnlijke relatie van het Capitolium met een oudere en kleinere tempelstructuur is er geen consensus wat betreft de exacte interpretatie van deze tempel (Brown 1980, 55; Taylor 2002: 66, 80; Stamper 2005, 48). Daarentegen is er wel consensus wat betreft de datering van deze tempel in de derde eeuw voor Christus en lijkt deze tempel hoe dan ook (of dit nu eenzelfde exacte plaats in de geografische ruimte of eenzelfde religieuze betekenis betreft) een associatie te hebben met het Capitolium (Brown 1980: 25-26, 55; Taylor 2002: 66, 80).

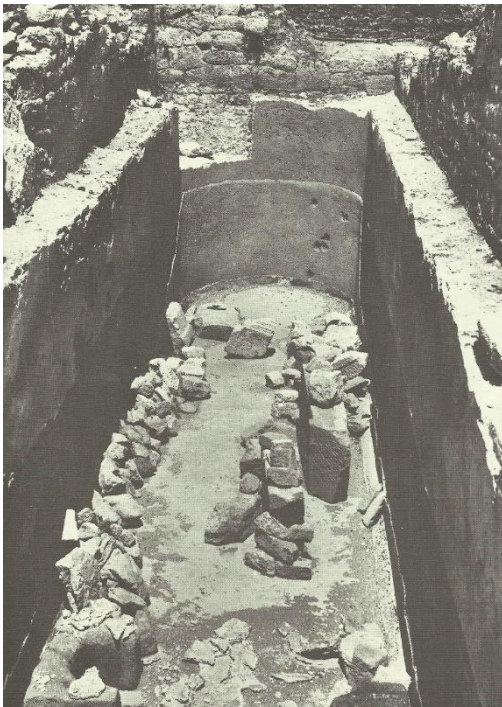
Tot slot vinden er ook nog steeds discussies plaats omtrent de interpretatie van het tempelcomplex in Cosa die gebouwd is in 150 voor Christus. Toch wordt, vanwege een gebrek aan valide argumenten om het tegendeel te bewijzen,

voornamelijk gesproken van een Capitolium (Brown 1980: 25-26, 55; Taylor 2002: 66, 80; Stamper 2005, 48; Thomas 2013, 1311; Quin en Wilson 2013, 133). In deze scriptie wordt daarom ook gesproken van het Capitolium van Cosa.

3.3.3 Het Capitolium in Cosa als complex

Het Capitolium in Cosa (fig. 9) was gelegen op een lichte helling, waarvoor een plein met altaar gelegen was. De tempel was hier gelegen op een podium, bestond uit drie cella's en werd daarin voorafgegaan aan een diepe halfdichte *pronaos*. Verder bevatte de *pronaos* een zuilenrij van vier zuilen en een van twee zuilen, waarbij deze laatste zuilen dienden om het overdekte gedeelte van de *pronaos* te kunnen dragen. Dit afgedekte gedeelte bevatte tot slot een ruime waterbekken (fig. 21).

Gezien de positie van het waterbekken onder het afgedekte *pronaos*-gedeelte moest het water afkomstig zijn van het dak (Brown 1980, 51-53).

Figuur 21: de ruim ingebouwde waterbekken in het Capitolium in Cosa (Brown 1980, fig. 62).

Noemenswaardig zijn ook de vloeren in de cella's, die waarschijnlijk voorzien waren van mozaïek. Verder waren de zuilen in de *pronaos* van grijs solide tufsteen en was het dak van het Capitolium rijkelijk en complex versierd met allerlei terracotta-decoraties (Brown 1980, 54-55).

3.3.4 Het Capitolium in Cosa en romanisering

Het Capitolium in Cosa lijkt in zijn geheel beschouwd te kunnen worden als een voortbrengsel uit Rome. Want net zoals het complex bestaande uit het *comitium* en de *curia* wordt ook het Capitolium gezien als een element dat direct gekopieerd werd vanuit Rome en een significant onderdeel uitmaakte van Rome's urbane planning in de koloniën (Termeer 2015, 17-18). Ook op specifiek niveau bevat het Capitolium in Cosa elementen die duiden op een Romeins voorbeeld: het altaarplein, het podium, het waterbekken en de aanwezigheid van drie cella's tonen stuk voor stuk opvallende gelijkenissen met het Capitolium in Rome (fig. 22) (Brown 1980, 53-55).

Figuur 22: reconstructiemodel van het Capitolium in Rome

(www.studyblue.com).

De aanwezigheid van een dergelijk 'Romeinse' tempel wordt als indicatief gezien voor de representatie van Romeinse heerschappij en romanisering (Revell 2009, 115). De goden en bijbehorende tempels in de provincies en de koloniën mogen op algemeen niveau absoluut begrepen worden in de context van machtsverhoudingen, waarbij religieuze autoriteit benadrukt moest worden. De mate waarin religie vorm aannam in de provincies en de koloniën was een reactie,

acceptatie dan wel verwerping, op de Romeinse hegemonie (Revell 2009, 116). Studies naar goden en hun tempels worden daarom ook vaak uitgevoerd in het kader van romanisering, want nog meer dan elk ander element binnen de romanisering laat deze studie zien hoe dynamisch en complex de relatie is tussen het ‘imperiaal-Romeinse’ en het ‘inheems-lokale’ (Revell 2009, 110). Deze studies zijn daarom uitermate geschikt waar het gaat om een omzeiling van de onjuiste dichotomie ‘Romeins’ en ‘inheems’ en doen bovendien recht aan de genoemde wisselwerking tussen de Romeinse autoriteiten en de inwoners van een stad (Revell 1999: 52, 57; Revell 2009: 43, 55). Bovendien is het omtrent de studies naar Romeinse religie noodzakelijk om te kijken naar zowel het Romeinse Rijk als geheel als naar de afzonderlijke lokale condities, waardoor de genoemde wisselwerking eveneens blootgesteld kan worden (Revell 2009, 115).

Doordat het Capitulum in Cosa, zowel algemeen als specifiek, voortgebracht lijkt te zijn uit Rome, kan een studie naar deze tempelstructuur het beste begrepen worden in de context van het Romeins imperialisme en romanisering (Revell 2009: 9, 115, 191). De Romeinse autoriteiten zijn klaarblijkelijk verantwoordelijk geweest voor de aanleg van het Capitulum en trachtte hiermee een Romeinse boodschap uit te dragen naar de bevolking in Cosa waarbij religieuze autoriteit benadrukt moest worden (Revell 1999, 52; Revell 2009, 116; Termeer 2015, 17-18). Deze tempelstructuur zou als communicatiemiddel echter geen betekenis hebben gekend zonder dat de bevolking in Cosa hier gebruik van maakte en zich hierin op een Romeinse manier ging gedragen (Revell 2009: 9, 19-20). Hierdoor kon namelijk de basis worden gelegd voor een gezamenlijke Romeinse identiteit (Revell 1999, 52; Revell 2009, 9). Het is echter zeer plausibel dat acceptatie en consumptie wel degelijk van toepassing waren op zowel het Capitulum in Cosa als op de religieuze autoriteit die hierin verborgen lag (Revell 2009, 116). De religie in Cosa, gerepresenteerd aan de hand van het Capitulum, nam namelijk een erg monumentale vorm aan (Revell 2009, 116; Thomas 2013, 1311).

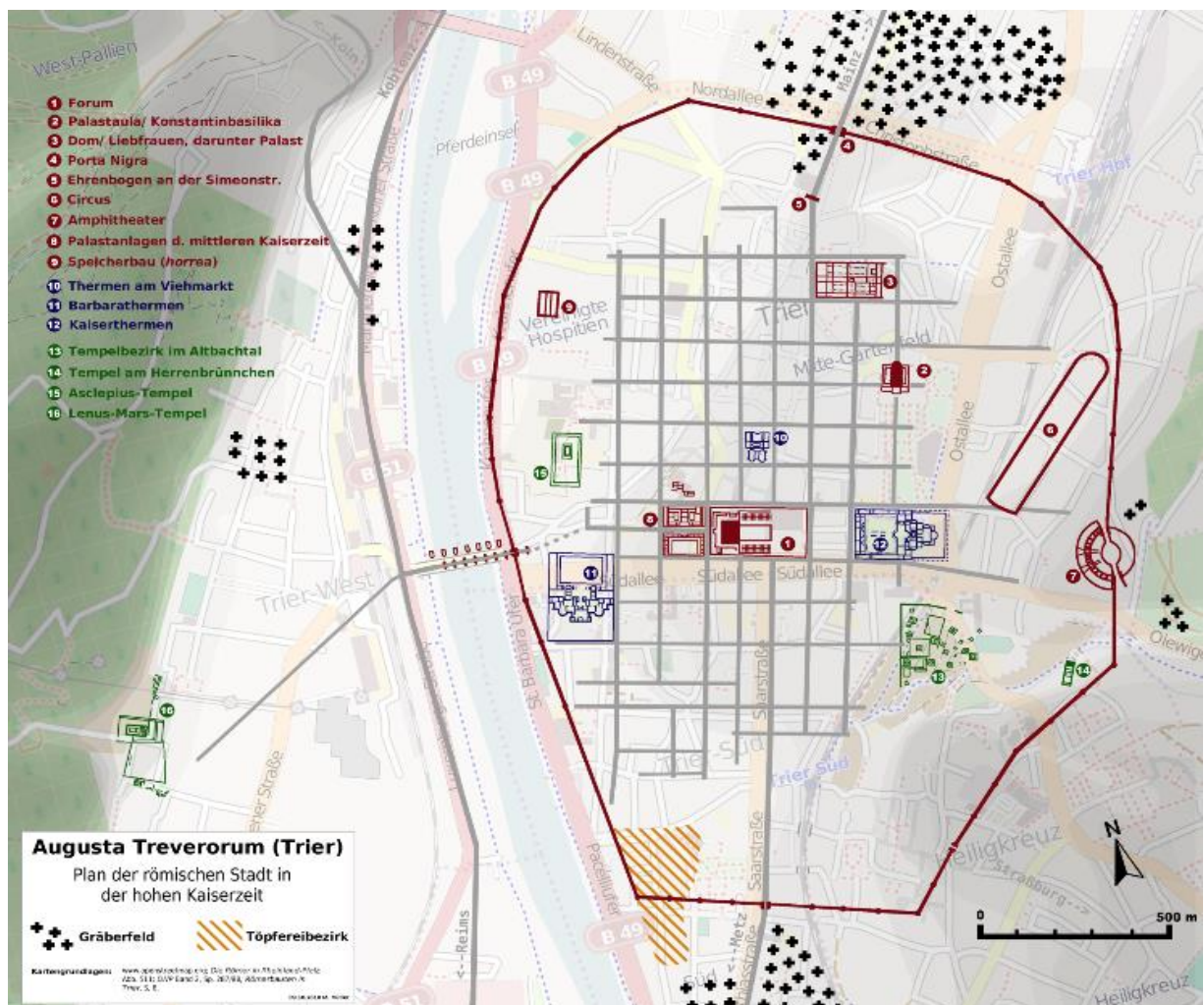
Bovendien moet de genoemde relatie van het Capitulum met de oudere en kleinere tempelstructuur vermoedelijk begrepen worden in de context van acceptatie en consumptie, want vanwege het hoge inwonertal in Cosa ontstond de

behoefte aan een significante vereringsplek, waarin bovendien meer ruimte gewenst was. Hierdoor werd de bouw van het Capitolium een wens vanuit de bevolking, waaraan de Romeinse autoriteiten, in de context van het Romeins imperialisme en romanisering, maar al te graag tegemoet kwamen (Brown 1980: 16, 18, 25-26, 55; Bace 1983, 20-21; Taylor 2002: 66, 80; Revell 2009: 9, 115, 191). Er was, aangaande het Capitolium, dus sprake van een wisselwerking tussen de Romeinse autoriteiten en de inwoners van Cosa en deze wisselwerking bevorderde het gehele proces van romanisering (Revell 1999, 53; Revell 2009, 43).

Hoofdstuk 4: Publieke architectuur in Trier

4.1 Algemeen

In het geval van Trier is er keuze uit vele gebouwen ter analyse. In de figuren 23 en 24 zijn stadsplattegronden van Trier opgenomen zoals de stad er uitzag ten tijde van de Romeinse overheersing (fig. 23 en 24).

Figuur 23: Romeins Trier in de vierde eeuw na christus

(www.italicroots.lefora.com).

Figure 1. Map of ancient Trier. 1. Bridges; 2. Forum; 3. Altbachtal Temple Complex; 4. Irminenwingert Temple Complex; 5. Barbarathermen; 6. Amphitheater; 7. Porta Nigra; 8. Thermen am Viehmarkt; 9. Temple at the Herrenbrunnchen; 10. Temple on the Shore of the Moselle (Capitol?); 11. Palace of Victorinus; 12. Palace Complex; 13. Imperial Thermae; and 14. Church Complex. © Rheinisches Landesmuseum, Trier; Franz Dewald.

Figuur 24: Romeins Trier in de vierde eeuw na Christus (Binsfeld 2013, figuur 1).

De belangrijkste publieke gebouwen in Trier zijn:

- het *forum* (fig. 25), gebouwd in de tweede helft van de eerste eeuw na Christus;
- het amfitheater (fig. 26), gebouwd aan het einde van de eerste en het begin van de tweede eeuw na Christus;
- de Barbarathermen (fig. 27), gebouwd in de tweede helft van de tweede eeuw na Christus;
- de *Porta Nigra* (fig. 28), gebouwd in de tweede helft van de tweede eeuw na Christus;

- de Kaiserthermen (fig. 29), gebouwd in de eerste helft van de vierde eeuw na Christus (Sigel 1999, 143; Merten 2005: 82, 84, 92, 97, 102).

Figuur 25: reconstructiemodel in het Rheinisches Landesmuseum van het forum in Trier zoals deze er uitgezien zou kunnen hebben (www.livius.org).

Figuur 26: het nog bestaande deel van het amfitheater in Trier (www.moezeldal.nl).

Figuur 27: reconstructie van de Barbarathermen in Trier zoals deze er uitgezien zou kunnen hebben. Duidelijk zichtbaar is de volgende opzet: ingang, binnenplaats en bad-complex (Hal 2010, 34).

Figuur 28: de Porta Nigra in Trier (www.moezeldal.nl).

Figuur 29: ruïnes van de Kaiserthermen in Trier, de Keizerlijke baden (www.moezeldal.nl).

Wat betreft dateringen liggen de genoemde gebouwen erg dichtbij elkaar met als uitschieter de Kaiserthermen. In het geval van Trier is gekozen voor onderzoek naar twee gebouwen die beide zijn gebouwd in een vroege fase, namelijk het *forum* en de Barbarathermen. Deze gebouwen mogen niet als relatief belangrijker of meer relevant worden beschouwd, maar zijn wel representatief voor de grootste monumentale structuren in Trier ten tijde van de Romeinse overheersing (figuren 23 en 24). Wat de functies en betekenissen ook waren (zie paragrafen 4.2 en 4.3), deze gebouwen deden recht aan Trier als een Romeinse stad waarin de publieke architectuur tot significante ontwikkeling kwam.

Op een meer algemeen niveau is de gehele stad gebouwd volgens een Hippodamisch stratenplan, waarin de hoofdstraten elkaar vanuit de poorten kruisten in het centrum van de stad rond het *forum* (figuren 23 en 24) (Hal 2010, 6). In bijna alle Romeinse steden werd een nadruk gelegd op dit rechthoekige karakter van de straten. Binnen al deze kruisingen was er ruimte voor bebouwing (Laurence 2014, 400). Verder lag om Trier in de Romeinse periode een lange stadsmuur. Deze muur was 3 meter breed, 6 meter hoog en wel 6480 meter lang. De muur bevatte onder andere 5 poorten, 45 torens en omvatte 285 hectare grond (Hal 2010, 8).

4.2 *Het forum*

4.2.1 *Algemeen: Romeinse fora in de keizerperiode*

Allerlei algemene kenmerken wat betreft Romeinse *fora* zijn besproken in paragraaf 3.2.1.

Het *forum* was in de imperiale periode het burgerlijke, religieuze en economische hart van de stad. Zo was het *forum* belangrijk vanwege de vestigingsplaats voor grote tempels zoals het bekende *Capitolium*. Ook andere belangrijke heiligdommen waren hier gevestigd, net zoals de *basilica*. Verder waren er belangrijke ontmoetingsplaatsen voor het bestuur van de stad. Het was daarom

ook een plek voor politieke discussie (Hal 2010, 6; Strickland 2010, 32; www.khanacademy.org).

4.2.2 *Het forum in Trier algemeen*

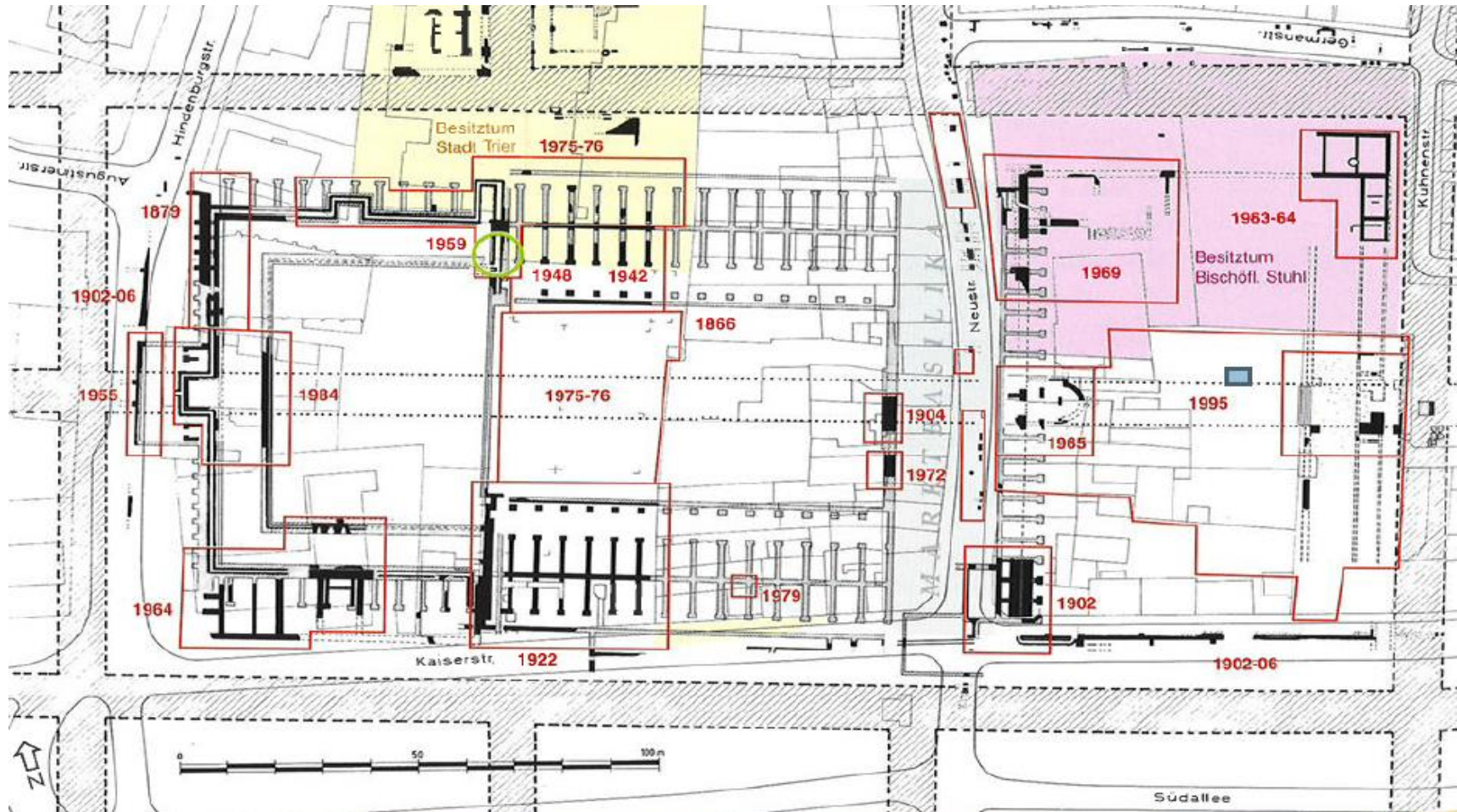
Het *forum* in Trier is gebouwd in de tweede helft van de eerste eeuw na Christus (Merten 2005, 92). Aan de hand van vondsten die tot de oudste gebruiksfase van het gebied behoren, is de aanleg van het *forum* specifiek gedateerd op 69/70 na Christus (Sigel 1999, 143). Het is gelegen in het centrum van de stad op de kruising van de twee hoofdstaten, de *decumanus*- en *cardo maximus* (figuren 23 en 24) (Hal 2010, 6). Rond dit *forum* waren de thermen gevestigd (Hal 2010, 25). Het *forum* omvatte ten tijde van de stichting van Trier een gebied van ongeveer 2,4 hectare (135x175), gelijkstaand aan de omvang van vier *insulae* (Merten 2005, 92). Verder werd het *forum* in de vierde eeuw na Christus uitgebreid met een *marktbasilica* (Merten 2005, 92).

4.2.3 *Het forum in Trier als complex*

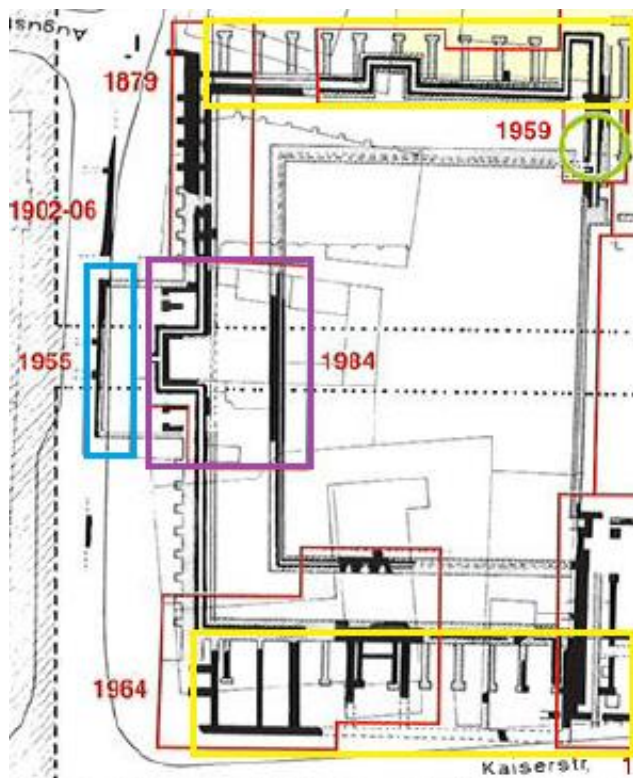
Een plattegrond van het gehele *forum* in Trier is te zien in figuur 30 (fig. 30). Het meest westelijke deel van het complex (fig. 31) bestaat uit een binnenplaats met ondergrondse wandelgangen van 25 meter in lengte (*cryptoporticus*) en enkele winkelrijen. Verder heeft men hier ook een ingang en drainagekanalen gevonden (Sigil 1999, 143; Merten 2005, 92-93).

Iets meer oostelijk (fig. 32) bevond zich een binnenplaats die noordelijk en zuidelijk begrenst was met allerlei *colonnades* (*peristilia*) en dubbele winkelrijen. Verder oostelijk bevond zich de *marktbasilica* (Sigil 1999, 143; Merten 2005, 92-93).

In het meest oostelijke deel van het complex (fig. 33) heeft men enkele winkelrijen, een monumentale trap en een toegangspoort gevonden (Sigil 1999, 143; Merten 2005, 92-93). Het is niet duidelijk welke van de twee *forum*-toegangen (westelijk of oostelijk) beschouwd moet worden als hoofdingang en ook is er geen gedetailleerde informatie beschikbaar wat betreft de monumentale trap.

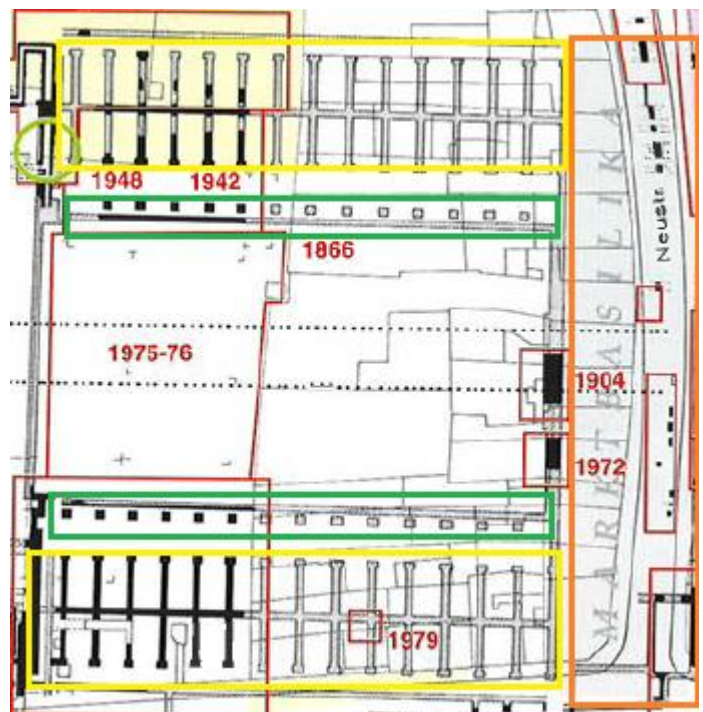

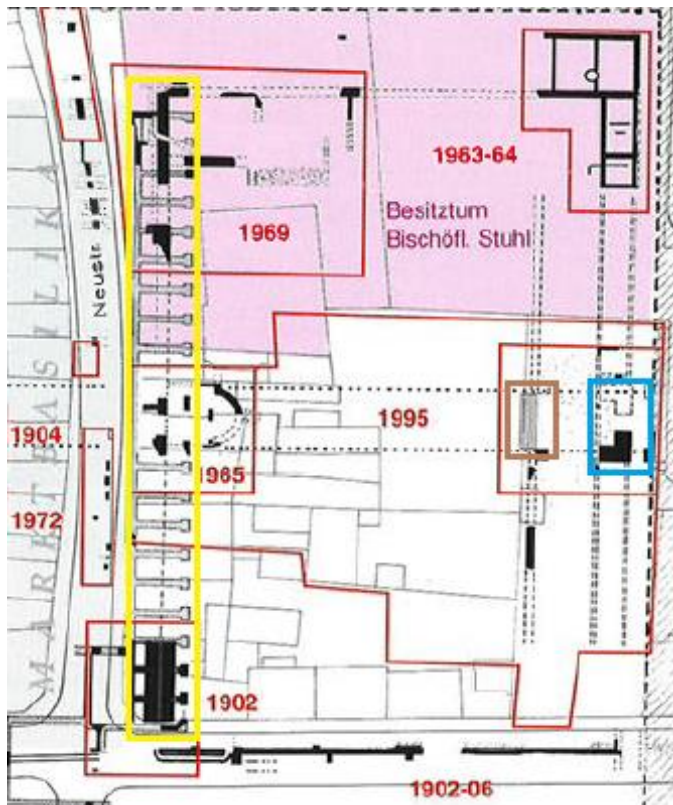
Figuur 30: plattegrond van het forum in Trier. De rood omgeven gebieden met daarin een jaartal geven aan in welk jaar de ruimte is opgegraven (Merten 2005, afbeelding 8a).

*Figuur 31: het westelijk deel van het forum in Trier. De met geel omgeven ruimten zijn de enkele winkelrijen en de groene cirkel is de plaats waar men drainagekanalen heeft gevonden. Verder geeft het paarse deel aan waar zich de *cryptoporticus* bevond en geeft de blauwe rechthoek een westelijke ingang weer (naar Merten 2005, afbeelding 8a).*

*Figuur 32: het middendeel van het forum in Trier. De met geel omgeven ruimten zijn de dubbele winkelrijen en de met donkergroen omgeven ruimten geven de colonnades (*peristilia*) weer. Verder geeft het oranje deel aan waar zich de *marktbasilica* bevond en geeft de groene cirkel de plaats aan waar men drainagekanalen heeft gevonden (naar Merten 2009, afbeelding 8a).*

Figuur 33: het oostelijk deel van het forum in Trier. De met geel omgeven ruimten zijn de enkele winkelrijen. Verder geeft het bruine deel aan waar zich een monumentale trap bevond en geeft de blauwe rechthoek een oostelijke ingang weer (naar Merten 2005, afbeelding 8a).

4.2.4 Het forum in Trier en romanisering

Een Romeins *forum* moet op een meer algemeen geografisch niveau beschouwd worden als een expressie van de Romeinse autoriteiten (Strickland 2010, 33). Want het gegeven dat het *forum* in bijna elke Romeinse stad aanwezig was en diende als centraal focuspunt moet opgevat worden als illustratief zijnde voor de Romeinse (cultureel-stedelijke) invloed in de provincies en de koloniën (Strickland 2010, 33; www.khanacademy.org). Het *forum* was een erg bruikbaar middel om de stadsplanning en het stadsbestuur te standaardiseren en Rome bleek machtig genoeg om dit ook in de provincies en de koloniën in de praktijk te brengen (Strickland 2010, 33). Op een meer beperkt geografisch niveau werden deze *fora* vanaf enkele decennia voor Christus op eenzelfde architecturale, organisatorische en decoratieve wijze gebouwd in de Gallische provincies en koloniën; een rechthoekige binnenplaats die aan alle kanten omgeven was met colonnades (Frakes 2002, 273). Er wordt aangenomen dat deze colonnades onder andere betekenisvol waren vanwege imperiale bedoelingen en daardoor

toebehoorden aan het Romeins imperialisme (Frakes 2002, 275; Revell 2009: 9, 191). De colonnades werden namelijk gebruikt ter afbeelding van imperiale figuren en representeerden op deze wijze het Romeinse gezag (Frakes 2002, 270). Er mag daarom aangenomen worden dat deze colonnades, zoals impliciet aanwezig in de Romeinse *fora*, dienden als bewuste communicatiemiddelen van de Romeinse autoriteiten ter propagering van de Romeinse hegemonie (Revell 1999, 52).

Door de veelvuldige betreding van de lokale bevolking brachten de met colonnades omgeven binnenplaatsen (*peristilia*) en gevels (*portici*) de stad in een verenigd stedelijk beeld, waardoor het gehele *forum* bovendien betekenis werd toegekend (Frakes 2002, 270; Revell 2009, 19-20). Deze colonnades beïnvloedden ook de lokale bevolking doordat ze, vanwege de fysieke en mentale aanwezigheid, vorming gaven aan het leven van eenieder die zich bevond in een met zuilen omgeven structuur (Frakes 2002, 270). Eenzelfde theoretische toepassing kan men wellicht vinden in de aanwezigheid van andere elementen in Romeinse *fora*, zoals bijvoorbeeld de genoemde monumentale trap in Trier (zie paragraaf 4.2.3). Ton Derks heeft hiertoe een aantal organisatorische elementen in *fora* opgesomd die inderdaad een lokale adoptie lijken te zijn van Mediterrane ideeën, gebruiken en gewoonten. Zo noemt hij rechthoekige lineariteit, axiale symmetrie, imperiaal beeldhouwwerk en een scheiding tussen de *basilica* en de *cryptoporticus*. Colonnades ontbraken bovendien vrijwel nooit in de *forum*-constructies (Derks 1997, 66-72).

Ook bij het *forum* in Trier was er sprake van deze verzameling organisatorische elementen en bovendien bevatte dit *forum* (dubbele) winkelrijen die eveneens beschouwd worden als kenmerkende elementen van een Romeins *forum* (fig. 30) (Strickland 2010, 32; www.khanacademy.org).

Er kan in Trier klaarblijkelijk gesproken worden van een *forum* die in Romeinse context courant was. De aanleg hiervan moet begrepen worden als een initiatief van de Romeinse autoriteiten in de context van het Romeins imperialisme (Revell 2009: 9, 191; Strickland 2010, 33). Het *forum* in Trier, inclusief de imperiale bedoelingen, zou echter geen betekenis hebben gekend zonder lokale acceptatie

en consumptie. De materiële en decoratieve uitbundigheid tonen aan dat acceptatie en consumptie wel degelijk van toepassing waren op het *forum* in Trier (Frakes 2002, 275; Revell 2009, 19-20). Bovendien konden de inwoners van Trier zich binnen dit *forum* een gezamenlijke Romeinse identiteit vormen en uitdrukken: de aanwezige monumentale trap, colonnades en (dubbele) winkelrijen benadrukten een ‘Romeinse’ wereld en lieten de consumptie van deze wereld toe in de dagelijkse bezigheden waardoor het *forum* tevens betekenis werd toegekend (Revell 1999, 52; Frakes 2002, 270; Revell 2009: 9, 11, 19-20, 191). Vooral de aanwezige colonnades (*peristilia*) traden hierbij bewust op als communicatieve elementen ter promotie van Rome en speelden een hoofdrol in de imperiale doeleinden van de Romeinse autoriteiten (Revell 1999, 52; Frakes 2002: 270, 275). Er was, aangaande het *forum*, dus sprake van een wisselwerking tussen de Romeinse autoriteiten en de inwoners van Trier en deze wisselwerking bevorderde het gehele proces van romanisering (Revell 1999, 53; Revell 2009, 43).

4.3 De Barbarathermen

4.3.1 Algemeen: Romeinse thermen

De Romeinse bad-complexen vielen binnen de monumentale- en publieke architectuur van de Romeinen en bevatten de -destijds- meest nieuwe technologie zoals betonnen vloeren en verwarmingssystemen (Davis 2015, 50). Het bezoeken van een Romeins bad werd over het algemeen beschouwd als een plezierige ervaring, waar warm water en andere positieve lichamelijke activiteiten samen met een luxueuze omgeving (kunstwerken en muziek) zorgden voor veel ontspanning (Davis 2015, 51). Op een meer ideologisch niveau dienden de baden niet alleen als reinigingsmiddel, maar ook als middel om het lichaam te harden en ziektekiemen uit te zweten (Hal 2010, 27). Bovendien stimuleerden de publieke baden ook een gevoel van gemeenschap en toebehoren doordat iedereen gebruik mocht maken van de baden (Davis 2015, 51). De publieke baden waren namelijk

erg goedkoop (gratis voor kinderen tot één quadrans (laagste Romeinse muntwaarde) voor volwassenen) en toegankelijk voor iedereen in de provincie zoals Romeinse burgers, de lokale bevolking, mannen, vrouwen en mensen van alle economische klassen, religieën en nationaliteiten (Davis 2015: 43, 63; www.klassiekevertalingen.nl). Paradoxaal gezien was deze uniforme toegang tot de baden gelijk een manier om de rol in de sociale hiërarchie uit te drukken: de rijksten gedroegen zich, aan de hand van woordgebruik en conversatie-onderwerpen, naar hun sociale klasse en konden betalen voor privileges (massages, epilatie, drinken en eten), terwijl de armere mensen het met de basis-toegankelijkheden moesten doen (Davis 2015, 56). Naast deze sociale functie dienden bad-complexen ook een politieke functie. De thermen werden namelijk regelmatig bekostigd door lokale personen. Op imperiaal niveau probeerden deze personen hier hun voordeel mee te behalen door eer en steun te ontvangen vanuit Rome: dit zou de politieke carrièremogelijkheden van henzelf en directe familieleden (kinderen en kleinkinderen) verbeteren (Davis 2015, 60-61).

4.3.2 De Barbarathermen algemeen

De Barbarathermen in Trier is een erg groot thermen-complex dat gebouwd is in de tweede helft van de tweede eeuw na Christus (Merten 2005, 84). Het was destijds het grootste thermen-complex ten noorden van de Alpen en grotere thermen-complexen werden later alleen in Rome gebouwd. Het gebouw is in Trier gelegen aan de zuidwestelijke rand van de binnenstad (Merten 2005, 84; Hal 2010, 35).

De monumentale zichtbaarheid uit zich heden ten dage in slechts de funderingen (fig. 34), onder andere doordat delen van de ruïne in de Middeleeuwen zijn gebruikt als burcht (Merten 2005, 84). De naam Barbarathermen dankt het monument aan de toewijding van een klooster aan 'Sankt Barbara' na de verwoesting van het gebouw (Gwatkin 1933, 6; www.livius.org). Het bad-complex omvat een gebied van 4,2 hectare (172x240) en heeft in de gehele Romeinse periode de functie van thermen gehad (Hal 2010, 35).

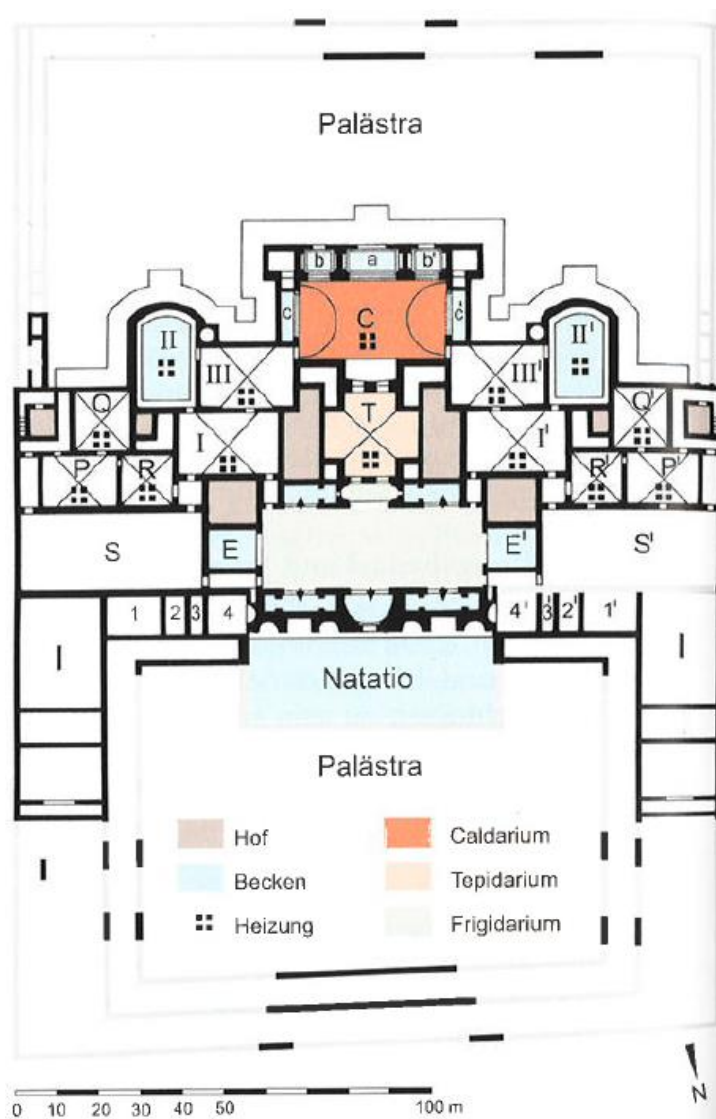
Figuur 34: de funderingen die nog over zijn van de Barbarathermen in Trier (www.belocal.de).

4.3.3 De Barbarathermen als complex

Een plattegrond van het gehele thermen-complex is te zien in figuur 35 (fig. 35). Ingangen waren er aan beide kanten van het complex, maar de grotere en wellicht standaard-ingangen lagen noordelijk. Vanuit deze noordelijke ingangen kwam de bezoeker in de binnenplaats, de *palaestra*, die door drie colonnades (*peristilia*) was omgeven (fig. 27). De *palaestra* diende zowel als sportcomplex (voor bijvoorbeeld het worstelen) als voor ontmoetingsplaats. Belangrijke personen als artsen en leermeesters kwamen hier in contact met elkaar (Hal 2010: 31, 35). Via de binnenplaats kwamen bezoekers terecht in een openlucht zwembad, de *natatio*, waar men na de activiteiten in het *palaestra* gelijk gebruik van kon maken. Een tweede (en gebruikelijke) mogelijkheid was dat men van de *natatio* in eerste instantie (nog) geen gebruik maakte, maar gelijk plaatsnam in het *frigidarium*, het koudwaterbad. In de winter was het in Trier natuurlijk niet erg aantrekkelijk om gebruik te maken van het koudwaterbad, maar om dit enigszins te compenseren waren er aan weerszijden van het *frigidarium* twee ruimten aanwezig met bekkens met licht verwarmd water (fig. 35). Bovendien bevatte het *frigidarium* ramen op het zuiden, zodat men (mits er voldoende zonneactiviteit aanwezig was) alsnog een warm zonnebad kon nemen. Na het koudwaterbad betrad men het loupwaterbad, het *tepidarium*, om weer enigszins wat op te warmen. Tot slot maakte men gebruik van het *caldarium*, het warmwaterbad. Dit *caldarium* lag op het zuiden zodat maximaal geprofiteerd kon worden van het zonlicht. Het was daarom ook uitgerust met dubbele beglazing waardoor de warmte naar binnen kon

komen en tevens behouden kon worden. In het *caldarium* waren er vijf waterbekkens aanwezig (fig. 35) en onder drie daarvan brandde vuur om het water warm te houden (Hal 2010, 35).

Als er wordt gekeken naar het complex-geheel dan wordt deze warm gehouden met 24 *praeurnia*, stookplaatsen. De wateraanvoer vond plaats door middel van een 13 kilometer lang aquaduct, dat speciaal voor deze thermen was aangelegd, grotendeels onder de grond liep en dagelijks 25.450 kubieke meter water leverde. Tot slot waren de Barbarathermen rijkelijk versierd met beelden en marmeren zuilen. Zelfs de vloer en wanden waren aan de onderzijde versierd met marmer, met daarboven stucwerk. Verdere details wat betreft deze versieringen zijn niet bekend (Hal 2010, 36).

Figuur 35: plattegrond van de Barbarathermen in Trier (Merten 2005, 84).

4.3.4 De Barbarathermen en romanisering

Vanaf de tweede eeuw na Christus werd het gebruikelijk voor de vele provincies en koloniën in het Romeinse Rijk om hun stad te decoreren en vorm te geven met allerlei publieke gebouwen naar Romeins voorbeeld (Davis 2015, 59). Badhuizen vormden hierbij een cruciaal element en werden gezien als markerend voor de monumentaliteit van een stad. Bovendien werden deze badhuizen gebruikt als middel om een stad te associëren met de Romeinse autoriteiten (Davis 2015, 59). De thermen-complexen werden daarom overal in het Romeinse Rijk gebouwd. Het nemen van een bad wordt gezien als een karakteristiek Romeins kenmerk en daardoor kunnen bad-activiteiten beschouwd worden als representatief voor Romeinse invloed (Davis 2015, 57). Ondanks de mogelijke rol die lokale inwoners speelden in de bekostiging van bad-complexen, was het primaire idee afkomstig van de Romeinse autoriteiten (Davis 2015: 52-53, 58). De aanleg van dit soort fysieke structuren moet daarom begrepen worden in de context van het Romeins imperialisme, want impliciet bevatten deze complexen een ideologisch bericht dat op een bewuste wijze gecommuniceerd moest worden naar de lokale bewoners om de autoriteit van Rome te benadrukken (Revell 2009: 9, 43, 191; Davis 2015, 52-53).

Een belangrijk element hierin was de technologie, waarbij de controle over water, via aquaducten en pijpleidingen, indruk moest maken op de lokale bevolking (Davis 2015, 53). Ook in Trier zijn pijpleidingen gevonden die impliciet een dergelijke functie gehad kunnen hebben, maar vooral de Barbarathermen als architecturaal geheel en de versiering hiervan met beelden en marmeren zuilen hebben als bewuste communicatiemiddelen gediend ter benadrukking en representatie van Rome (Revell 1999, 52; Hal 2010: 29, 36). Zonder lokale acceptatie en consumptie zou de Barbarathermen in Trier echter geen betekenis hebben gehad (Revell 2009, 19-20). Gezien de monumentaliteit en de voordelen die een dergelijk gebouw te bieden had is het erg plausibel om te stellen dat lokale participatie en consumptie van toepassing waren op de Barbarathermen. Doordat de badhuizen gezien worden als typisch Romeins, kunnen deze participatie en consumptie beschouwd worden als een acceptatie van de Romeinse invloed

(Revell 2009, 19-20; Davis 2015: 51, 57, 59, 61-62). Binnen dit publieke gebouw konden de inwoners van Trier zich een gezamenlijke Romeinse identiteit vormen en uitdrukken, doordat zij binnen dit karakteristieke Romeinse product dezelfde bad-activiteiten beoefenden en zich hierin ook op een Romeinse manier gingen gedragen (Revell 1999, 52; Revell 2009, 9; Davis 2015, 57). Bovendien werd de Barbarathermen op deze wijze betekenis toegekend, wat bij de aanleg van het gebouw, in de context van het Romeins imperialisme, ook het primaire doel was van de Romeinse autoriteiten (Revell 2009: 9, 19-20, 191; Davis 2015, 52-53). Er was, aangaande de Barbarathermen, klaarblijkelijk sprake van een wisselwerking tussen de Romeinse autoriteiten en de inwoners van Trier en deze wisselwerking bevorderde het gehele proces van romanisering (Revell 1999, 53; Revell 2009, 43).

Hoofdstuk 5: Discussie

5.1 Algemeen

In de voorgaande twee hoofdstukken zijn de case studies Cosa en Trier uitgebreid aan bod gekomen, met een nadruk op de publieke architectuur. Binnen deze publieke architectuur heeft een analyse plaatsgevonden van in totaal vier monumentale structuren. Waar mogelijk, werd gepoogd een verband te leggen met het proces van romanisering. Nu zullen alle resultaten nogmaals besproken worden, op een rij worden gezet en zal het onderzoek op deze wijze in een breder wetenschappelijk kader worden geplaatst.

5.2 De onderzoeksresultaten

Binnen deze studie zijn er in totaal vier publieke gebouwen geanalyseerd: het *forum* en het Capitolium in Cosa én het *forum* en de Barbarathermen in Trier. Het onderzoek heeft aangetoond dat deze vier gebouwen erg courant waren in een Romeinse context en gebouwd zijn in navolging van Rome. Bovendien blijkt dat bij elk van deze gebouwen de Romeinse autoriteiten optraden als hoofdactoren en in de context van het Romeins imperialisme verantwoordelijk waren voor de aanleg van de gebouwen. De gebouwen werden door de Romeinse autoriteiten namelijk stuk voor stuk gebruikt als bewuste communicatiemiddelen ter representatie van (de dominantie van) Rome. Binnen deze gebouwen kreeg de lokale bevolking de mogelijkheid om zich een gezamenlijke Romeinse identiteit te vormen en uit te drukken, waardoor de gebouwen tevens betekenis werden toegekend. Verder blijkt uit deze studie dat het erg plausibel is dat de genoemde gebouwen ook daadwerkelijk geaccepteerd en geconsumeerd werden door de lokale bewoners in Cosa en Trier. Er was, aangaande de besproken structuren, dus sprake van een wisselwerking tussen de Romeinse autoriteiten en de inwoners van

zowel Cosa als Trier en deze wisselwerking was bevorderlijk voor het gehele proces van romanisering.

Dat zich in Cosa en Trier ten tijde van de Romeinse overheersing gelijkwaardige processen ten aanzien van romanisering hebben afgespeeld moet tot slot worden gemarkeerd als opvallend. Het betreft namelijk twee steden die in een Romeinse context significant van elkaar verschillen in periode en locatie; Cosa werd als Romeinse stad gevormd in de Midden-Republikeinse periode in Italië, terwijl Trier als Romeinse stad werd gevormd in de Romeinse keizertijd in Duitsland (vroeger behorend tot Noord-Gallië).

Hoofdstuk 6: Conclusies

In paragraaf 1.1.1 is de volgende onderzoeksvraag gesteld: *werd publieke architectuur door de Romeinen gebruikt als gereedschap ter bevordering van de romanisering?*

Hiertoe zijn twee case studies uitgebreid geanalyseerd en besproken, respectievelijk Cosa en Trier. Deze case studies zijn, vanwege de verschillen in periode en locatie, toereikend tot de volgende centrale vraagstelling: *kan de publieke architectuur in respectievelijk Cosa en Trier ten tijde van de Romeinse overheersing beschouwd worden als een bewust communicatiemiddel van de Romeinse autoriteiten en zijn hierbij verschillen zichtbaar tussen de Romeinse Republiek in Italië enerzijds en het Romeinse Keizerrijk in Gallië anderzijds?*

Het is, vanwege de contextuele verschillen zoals aangegeven in de centrale vraagstelling en beschreven in paragraaf 2.2, voor de hand liggend dat Cosa en Trier, ten aanzien van romanisering, op een verschillende wijze benaderd werden door de Romeinen.

Op basis van de onderzoeksresultaten uit deze scriptie blijkt echter dat zich in Cosa en Trier ten tijde van de Romeinse overheersing gelijkwaardige processen ten aanzien van romanisering hebben afgespeeld. Deze processen uitten zich in de vorm van publieke architectuur dat diende als een bewust communicatiemiddel van de Romeinse autoriteiten. Zowel het *forum* en het Capitolium in Cosa als het *forum* en de Barbarathermen in Trier lijken namelijk aangelegd te zijn door de Romeinse autoriteiten in de context van het Romeins imperialisme. Bovendien staat dit inherent aan het vormen en uitdrukken van een gezamenlijke Romeinse identiteit en was er, mede hierdoor, duidelijk sprake van een wisselwerking tussen de Romeinse autoriteiten en de inwoners van zowel Cosa als Trier. Deze wisselwerking bevorderde het gehele proces van romanisering en komt daarmee tevens tegemoet aan het concept romanisering zoals herdefinieerd in paragraaf 2.4.

Deze studie laat dus zien dat de publieke architectuur in Cosa en Trier ten tijde van de Romeinse overheersing beschouwd kan worden als een bewust communicatiemiddel van de Romeinse autoriteiten. Bovendien wordt duidelijk dat deze wijze van propageren geen significante verschillen oplevert tussen de Romeinse Republiek in Italië enerzijds en het Romeinse Keizerrijk in Gallië anderzijds. Er kan, op basis van de onderzoeksresultaten uit deze scriptie, dus geconcludeerd worden dat publieke architectuur door de Romeinen gebruikt werd als gereedschap ter bevordering van de romanisering.

Om op een meer algemeen en representatief niveau te stellen dat de publieke architectuur ten tijde van de Romeinse overheersing diende als een bewust communicatiemiddel van de Romeinse autoriteiten om het proces van romanisering door te voeren, zullen alle publieke gebouwen in een bepaalde stad nauwkeurig en kritisch onderzocht moeten worden; twee gebouwen zijn hiervoor niet toereikend genoeg. Hierbij zal men, vanwege de vele debatten, ook kritisch rekening moeten houden met het gehele proces van romanisering. Verder onderzoek en continue herdefiniëringen omtrent romanisering blijven daarom vereisten.

Samenvatting

Deze scriptie bestaat uit een onderzoek met als doel het beantwoorden van de volgende vraag: *werd publieke architectuur door de Romeinen gebruikt als gereedschap ter bevordering van de romanisering?*

Hiertoe zijn twee case studies geanalyseerd, Cosa en Trier, die, vanwege de verschillen in periode en locatie, toereikend waren tot de volgende centrale vraagstelling: *kan de publieke architectuur in respectievelijk Cosa en Trier ten tijde van de Romeinse overheersing beschouwd worden als een bewust communicatiemiddel van de Romeinse autoriteiten en zijn hierbij verschillen zichtbaar tussen de Romeinse Republiek in Italië enerzijds en het Romeinse Keizerrijk in Gallië anderzijds?*

Vanwege de contextuele verschillen tussen Cosa en Trier, zoals aangegeven in de centrale vraagstelling, werd op voorhand, ten aanzien van romanisering, een verschillende wijze van benadering door de Romeinen verwacht. Dit is vervolgens onderzocht aan de hand van de publieke architectuur, dat vanwege de materiële uitbundigheid, kritische onderzoeken en vele beschikbare publicaties te beargumenteren valt. In verband met de beperkende factoren tijd en middelen is gekozen voor de analyse van twee publieke gebouwen per stad: het *forum* en het Capitolium in Cosa én het *forum* en de Barbarathermen in Trier.

Uit deze analyse is gebleken dat zich in Cosa en Trier ten tijde van de Romeinse overheersing gelijkwaardige processen ten aanzien van romanisering hebben afgespeeld, waarbij de genoemde publieke architectuur beschouwd kan worden als een bewust communicatiemiddel van de Romeinse autoriteiten. Er kan, op basis van de onderzoeksresultaten uit deze scriptie, dus geconcludeerd worden dat publieke architectuur door de Romeinen gebruikt werd als gereedschap ter bevordering van de romanisering.

Literatuurlijst

- Bace, E.J., 1983. *Cosa: inscriptions on stone and brick-stamps*. Michigan: University Microfilms International, The University of Michigan.
- Binsfeld, A., 2013. Augusta Treverorum (Trier), in R.S. Bagnall, K. Brodersen, C.B. Champion, A. Erskine en S.R. Huebner (reds), *The Encyclopedia of Ancient History*. United Kingdom: Blackwell Publishing Ltd, 945-51.
- Brown, F. E., 1980. *Cosa: the making of a roman town*. United States of America, Rexdale (Canada): The University of Michigan Press, John Wiley & Sons.
- Davis, D., 2015. *A Gramscian Analysis of Roman Bathing in the Provinces*. Florida (USA): University of South Florida, ProQuest Dissertations Publishing.
- De Clercq, W., 2009. *Lokale gemeenschappen in het Imperium Romanum - Transformaties in rurale bewoningsstructuur en materiële cultuur in de landschappen van het noordelijk deel van de civitas Menapiorum (Provincie Gallia-Belgica, ca. 100 v. Chr. – 400 n. Chr.)*. Gent: Universiteit van Gent - Faculteit Letteren en Wijsbegeerte.
- Derks, T., 1997. *Gods, Temples and Ritual Practices: The Transformation of Religious Ideas and Values in Roman Gaul*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Dyson, S.L., 2013. Cosa, in J.D. Evans (red), *A Companion to the Archaeology of the Roman Republic*. Hoboken: Wiley-Blackwell, 472-84.
- Favro, D., 1988. The Roman Forum and Roman Memory. *Places* 5(1), 17-24.
- Frakes, J. F. D., 2002. *Framing Public Life: The Portico in Roman Gaul*. Colombia: Columbia University, ProQuest Dissertations Publishing.
- Gwatkin, W.E., 1933. Roman Trier. *The Classical Journal* 29(1), 3-12.

- Hal, S. van, 2010. *Augusta Treverorum*. Deventer: Pen en Penseel.
- Heeren, Stijn., 2009. *Romanisering van rurale gemeenschappen in de civitas Batavorum - De casus Tiel-Passewaaij*. Amsterdam (niet-gepubliceerde proefschrift Vrije Universiteit Amsterdam).
- James, J.E., 1993. *Early Christian cathedral architecture in Trier*. Duitsland: ProQuest Dissertations Publishing.
- Laurence, R., S.E. Cleary en G. Sears (reds), 2011. *The City in The Roman West c. 250 BC – c. AD 250*. New York: Cambridge University Press.
- Laurence, R., 2014. Streets and Facades, in R.B. Ulrich en C.K. Quenemoen (reds), *A Companion to Roman Architecture*. Malden (USA), Oxford (UK) & Chichester (UK): Blackwell Publishing LTD, 399-411.
- Merten, J., 2005. *Rettet das archäologische Erbe in Trier: zweite Denkschrift der Archäologischen Trier-Kommission*. Trier: Rheinisches Landesmuseum.
- Quin, J.C. en A. Wilson, 2013. Capitolia. *Journal of Roman Studies* 103, 117-73.
- Revell, L., 1999. 'Constructing *Romanitas*: Roman public architecture and the archaeology of practice', in P. Baker, C. Forcey, S. Jundi en R. Witcher (reds), *TRAC 98: Proceedings of the eight annual Theoretical Roman Archaeology Conference*. Oxford (UK): Oxbow Books, 52-58.
- Revell, L., 2009. *Roman Imperialism and Local Identities*. New York: Cambridge University Press.
- Sewell, J., 2005. Trading places? A reappraisal of the Fora at Cosa. *Ostraka* 14, 91-114.
- Sigel, B., 1999. *Stadt- und Landmauern: Abgrenzungen - Ausgrenzungen in der Stadt und um die Stadt*. Zürich: vdf Hochschulverlag AG.

Stamper, W.J., 2005. *The Architecture of Roman Temples: The Republic to the Middle Empire*. Cambridge: University Cambridge Press.

Strickland, M.H., 2010. *Roman Building Materials, Construction, Methods, and Architecture: The Identity of an Empire*. South Carolina: Clemson University, ProQuest Dissertations Publishing.

Taylor, R., 2002. Temples and Terracottas at Cosa. *American Journal of Archaeology* 106(1), 59-83.

Termeer, M.K., 2015. *Latin colonizatin in Italy before the end of the Second Punic War: Colonial communities and cultural change*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

Thomas, E., 2013. Capitol, in R.S. Bagnall, K. Brodersen, C.B. Champion, A. Erskine en S.R. Huebner (reds), *The Encyclopedia of Ancient History*. United Kingdom: Blackwell Publishing LTD, 1309-12.

Welch, K.E., 2007. *The Roman Amphitheatre: From Its Origins to the Colosseum*. Cambridge: Cambridge University Press.

Woolf, G., 1998. *Becoming Roman: the origins of provincial civilization in Gaul*. Cambridge: Cambridge University Press.

Overige bronnen:

<http://www.moezeldal.nl/trier-porta-nigra.html>, geraadpleegd op 19 december 2015.

<http://www.moezeldal.nl/trier-kaiserthermen.html>, geraadpleegd op 19 december 2015.

<http://www.moezeldal.nl/trier-amfitheater.html>, geraadpleegd op 19 december 2015.

<http://www.livius.org/articles/place/augusta-treverorum-trier/>, geraadpleegd op 21 december 2015.

<http://www.livius.org/articles/place/augusta-treverorum-trier/trier-photos/trier-baths-of-barbara/>, geraadpleegd op 21 december 2015.

<http://www.livius.org/pictures/germany/trier-augusta-treverorum/trier-forum/trier-forum-model-2/>, geraadpleegd op 21 december 2015.

<http://www.belocal.de/trier/sehenswuerdigkeiten/barbarathermen/14345>, geraadpleegd op 21 december 2015.

<https://www.khanacademy.org/humanities/ancient-art-civilizations/roman/beginners-guide-rome/a/roman-architecture>, geraadpleegd op 28 december 2015.

<http://italicroots.lefora.com/topic/616/Trier-The-Rome-of-the-North#.VoPqDuRgVxI>, geraadpleegd op 30 december 2015.

<https://quadralectics.wordpress.com/4-representation/4-1-form/4-1-3-design-in-city-building/4-1-3-4-the-grid-model/4-1-3-4-3-the-roman-grid-towns/>, geraadpleegd op 13 januari 2016.

<http://www.bookdrum.com/books/imperium/9780099527664/setting.html>, geraadpleegd op 25 januari 2016.

http://www.rome.wiebekoo.nl/roma%20antica/Capitool/Tempel_Iuppiter_Capitolinus.htm, geraadpleegd op 25 januari 2016.

<https://www.studyblue.com/notes/note/n/exam-1-images/deck/13877173>, geraadpleegd op 28 januari 2016.

<http://www.klassiekevertalingen.nl/cultuur/thermen.htm>, geraadpleegd op 30 april 2016.

<http://www.reisfotoboek.nl/italie/rome/forum/klein/Rome01k1225.jpg>, geraadpleegd op 5 mei 2016.

Lijst van figuren

<i>Figuur</i>	<i>Paginnummer</i>
Figuur 1: de ligging van Cosa in Italië rond 270 voor Christus (Brown 1980, fig. 1).	8
Figuur 2: Cosa gelegen op een bergheuvel met daarbij aangegeven de verschillende hoogtes variërend van 0 tot 114 meter boven zeeniveau (Brown 1980, fig. 9).	9
Figuur 3: de ligging van Trier (rode stip) in Gallië rond 100 na Christus, een periode waarin de Romeinse provincies Germania Inferior en Germania Superior zich al hadden losgemaakt van de Romeinse provincie Gallia Belgica (naar Woolf 1998, xvii).	11
Figuur 4: Cosa ten tijde van de Romeinse overheersing (Brown 1980, bijlage stadsplattegrond).	22
Figuur 5: Cosa ten tijde van de Romeinse overheersing met aangegeven alle monumentale structuren (www.quadralectics.wordpress.com).	23
Figuur 6: het <i>forum</i> in Cosa in perspectief beeld, inclusief alle bijbehorende gebouwstructuren (Brown 1980, fig. 73).	24
Figuur 7: de <i>Arx</i> in Cosa (naar Brown 1980, bijlage stadsplattegrond).	24
Figuur 8: een gereconstrueerd beeld van de tempel van Mater Matuta in Cosa. Van boven naar beneden worden	24

reconstructies aangegeven van respectievelijk de dwarsdoorsnede, de zijkant en de voorkant (Brown 1980, fig. 54).

Figuur 9: het herbouwde Capitolium in Cosa. Het betreft hier een gereconstrueerd beeld van de dwarsdoorsnede (Brown 1980, fig. 60). 25

Figuur 10: de opgegraven status van het *comitium* met daarin gevestigd het amfitheater (onder) en daarboven de *curia* bestaande uit drie ruimten (Brown 1980, fig. 22). 27

Figuur 11: reconstructie van de *basilica* zoals deze er na de bouw uitgezien zou kunnen hebben (naar Brown 1980, fig. 71). 28

Figuur 12: de tempel van Concordia, gereconstrueerd zoals deze er uitgezien zou kunnen hebben. Specifiek aangegeven zijn de *naos* (rood), *pronaos* (geel), de zuilen (groen) en het altaar op het voorgelegen altaar-plein (oranje) (naar Brown 1980, fig. 42). 29

Figuur 13: inscriptie van Concordia, godin van de eendracht, gevonden nabij het altaar-plein (Brown 1980, fig. 32). 29

Figuur 14: een gereconstrueerde (boven) en opgegraven (onder) impressie van de gebouwstructuur aan het forum die is geïnterpreteerd als gevangenis (naar Brown 1980, fig. 34). 30

Figuur 15: het *forum* in perspectief zoals deze er tussen 170 en 160 voor Christus uitgezien zou kunnen hebben. Door dit beeld kan een impressie opgedaan worden van de colonnades (Brown 1980, fig. 52). 31

Figuur 16: een reconstructie van de *porticus* zoals de poort in het zuidoostelijk deel van het *forum* er uitgezien zou kunnen hebben (naar Brown 1980, fig. 47). 31

- Figuur 17:** een reconstructie van de *triple archway* (rood) 32
zoals de poort in het noordwestelijk deel van het *forum* er uitgezien zou kunnen hebben (naar Brown 1980, fig. 47).
- Figuur 18:** plattegrond van het *Forum Romanum* in de Republikeinse 33
periode. Vooral opvallend en belangrijk is de gelijkenis tussen het *comitium* en de *curia* in Rome en in Cosa (www.bookdrum.com).
- Figuur 19:** plattegrond van het religieuze centrum in Rome ten tijde 35
van de Republikeinse periode. Het Capitolium ligt hier zuidelijk en wordt met name gerepresenteerd aan de hand van tempel 1 (tempel van Jupiter, Juno en Minerva). De *Arx* ligt hier noordelijk en wordt gerepresenteerd door tempel 10 (een aparte tempel van Juno) (www.rome.wiebekoo.nl).
- Figuur 20:** een reconstructie van de eerste decoratieve fase van het 36
Capitolium in Cosa. De zichtbare versieringselementen bestaan grotendeels uit complexe terracotta-decoraties (Brown 1980, 55; Taylor 2002, fig. 12).
- Figuur 21:** de ruim ingebouwde waterbekken in het Capitolium 37
in Cosa (Brown 1980, fig. 62).
- Figuur 22:** reconstructiemodel van het Capitolium in Rome 38
(www.studyblue.com).
- Figuur 23:** Romeins Trier in de vierde eeuw na christus 41
(www.italicroots.lefora.com).
- Figuur 24:** Romeins Trier in de vierde eeuw na Christus 42
(Binsfeld 2013, figuur 1).
- Figuur 25:** reconstructiemodel in het Rheinisches Landesmuseum 43
van het *forum* in Trier zoals deze er uitgezien zou kunnen hebben (www.livius.org).

Figuur 26: het nog bestaande deel van het amfitheater in Trier (www.moezeldal.nl).	43
Figuur 27: reconstructie van de Barbarathermen in Trier zoals deze er uitgezien zou kunnen hebben. Duidelijk zichtbaar is de volgende opzet: ingang, binnenplaats en bad-complex (Hal 2010, 34)	44
Figuur 28: de <i>Porta Nigra</i> in Trier (www.moezeldal.nl).	44
Figuur 29: ruïnes van de Kaiserthermen in Trier, de Keizerlijke baden (www.moezeldal.nl).	44
Figuur 30: plattegrond van het <i>forum</i> in Trier. De rood omgeven gebieden met daarin een jaartal geven aan in welk jaar de ruimte is opgegraven (Merten 2005, afbeelding 8a).	47
Figuur 31: het westelijk deel van het <i>forum</i> in Trier. De met geel omgeven ruimten zijn de enkele winkelrijen en de groene cirkel is de plaats waar men drainagekanalen heeft gevonden. Verder geeft het paarse deel aan waar zich de <i>cryptoporticus</i> bevond en geeft de blauwe rechthoek een westelijke ingang weer (naar Merten 2005, afbeelding 8a).	48
Figuur 32: het middendeel van het <i>forum</i> in Trier. De met geel omgeven ruimten zijn de dubbele winkelrijen en de met donkergroen omgeven ruimten geven de colonnades (<i>peristilia</i>) weer. Verder geeft het oranje deel aan waar zich de <i>marktbasilica</i> bevond en geeft de groene cirkel de plaats aan waar men drainagekanalen heeft gevonden (naar Merten 2009, afbeelding 8a).	48
Figuur 33: het oostelijk deel van het <i>forum</i> in Trier. De met geel omgeven ruimten zijn de enkele winkelrijen. Verder geeft het bruine deel aan waar zich een monumentale trap bevond en geeft	49

de blauwe rechthoek een oostelijke ingang weer
(naar Merten 2005, afbeelding 8a).

Figuur 34: de funderingen die nog over zijn van de 53
Barbarathermen in Trier (www.belocal.de).

Figuur 35: plattegrond van de Barbarathermen in Trier 54
(Merten 2005, 84).